

De teerlingen gegooid : slachtoffer- en klimaatvriendelijkheid aan het werk (vierde en laatste deel)

L. Cornelis

Inhoudstafel

e) geeft vaststaand bewijs van bedrieglijk, frauduleus of foutief schadeberokkenend gedrag recht op integraal schadeherstel?	nrs. 73 – 131
i) (integraal) schadeherstel op de wip	nrs. 73 – 77
ii) klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen en (macro-economische) pluraliteit van oorzaken	nrs. 78 – 84
aa) opzichtens klimaatslachtoffers	nrs. 80 – 81
bb) opzichtens de overheid	nrs. 82 – 84
iii) klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen in het (micro-economische) aansprakelijkheidsgeschil	nrs. 85 – 131
aa) algemeen	nr. 85
bb) macro-economische verwijten zijn niet één op één in micro-economische aansprakelijkheidsgeschillen inzetbaar	nrs. 86 – 92
cc) klimaatslachtoffers andere dan de overheid in het (micro-economische) aansprakelijkheidsgeschil	nrs. 93 – 103
dd) de overheid als klimaatslachtoffer	nrs. 104 – 112
ee) de overheid als (mede) aansprakelijke	nrs. 113 – 131
ee.1 de inzet	nrs. 113 – 114
ee.2 andermaal de redelijkheidstoets	nrs. 115 – 125
ee.3 klimaatzaken : dobbelen met grondrechten en “redelijke” begrenzingen van hun uitoefening	nrs. 126 – 131

- i) (integraal) schadeherstel op de wip

73. Was het maar waar!

Uit de bespreking van de artikelen 6.19 § 2, 6.23 en 6.24 van het voorgestelde boek 6 blijkt reeds het tegendeel : benadeelden die bewijzen dat de schade die hen werd berokkend door een tot aansprakelijkheid leidend feit, dat zelfs een bedrieglijk, frauduleus karakter kan hebben, weten zich niet verzekerd van integraal schadeherstel, ook al is dat feit een voldoende en noodzakelijke voorwaarde van hun schade.

Het zijn niet de enige (voorgestelde) wetsbepalingen die de benadeelden voor het voldongen feit plaatsen dat foutief, zelfs bedrieglijk frauduleus, en schadeberokkend gedrag tot geen integraal schadeherstel leidt, zodat zij (of het ruimere samenlevingsverband) die schade, geheel of deels, voor hun rekening moeten nemen. Slachtoffervriendelijk kan dat niet worden genoemd : de schade verandert, vaak dramatisch, de – verdere – levensomstandigheden van de benadeelde, maar hij/zij moet zich maar zien te redden. De persoon die de schade heeft veroorzaakt (artikel 6.19 § 1 van het voorgestelde boek 6) door een tot aansprakelijkheid leidend feit, wordt door het aansprakelijkheidsrecht buiten schot gehouden, zodat hij/zij aan schadeherstel ontsnapt, geheel of gedeeltelijk.

Artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6²⁶⁵ is daarvan een sprekend voorbeeld.

Onder het regime van de artikelen 1382-1386bis BW is door de rechtspraak “ontdekt” dat het slachtoffer, dat de mede-oorzaak van zijn/haar schade is, slechts gedeeltelijk schadeherstel kan bekomen van de derde die dezelfde schade heeft veroorzaakt.

Het jurisprudentiële leerstuk van “de fout van het slachtoffer” is uitgewerkt tot het artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6, dat zelf doorwerkt in artikel 6.29 van het voorgestelde boek 6, zonder zelfs maar stil te staan bij de grondslag ervan.

²⁶⁵ Zie op www.lawbackontrack.org het dossier gewijd aan het voorgestelde boek 6 met de bijdrage van J.L. Fagnart, *La faute involontaire de la victime ou la bonne astuce pour réduire les indemnisations* (2023) en de (drie) bijdragen van mijn hand die achtereenvolgens ingaan op artikel 6.21 § 1, 6.21 § 2 en ten slotte 6.21 §§ 3 en 4 van het voorgestelde boek 6.

Die grondslag is namelijk problematisch : het “beginsel” van de aansprakelijkheid voor eigen daad, uitgedragen door het voorgestelde artikel 6.6 van het voorgestelde boek 6, is immers dat éénieder aansprakelijk is voor de schade die hij door zijn fout aan een ander veroorzaakt.²⁶⁶

Dat beginsel herneemt de, in rechte, fundamentele idee dat aansprakelijkheid een rechtsverhouding tussen minstens twee personen vergt.²⁶⁷ Het slachtoffer dat zich door een tot aansprakelijkheid leidend feit schade berokkent, staat niet in een rechtsverhouding met zichzelf ²⁶⁸ en veroorzaakt geen schade aan een ander.

De bewering, vervat in het artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6, dat de benadeelde het schadeherstel, gedeeltelijk en – onder omstandigheden – geheel kan vergeten, wanneer hij- of zijzelf instaat voor een tot aansprakelijkheid leidend feit, blijkt dan ook een overigens incoherente uitvlucht te zijn om de aansprakelijke te begunstigen. Laatstgenoemde heeft immers wel schade aan een ander (de benadeelde) veroorzaakt door een, aan haar/hem toerekenbaar tot aansprakelijkheid leidend feit. De benadeelde deelt aldus een tweede maal in de klappen.

74. De toepassing van de zgn. fout van het slachtoffer (artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6) heeft tot gevolg dat de benadeelde, ondanks de aanwezigheid van een aansprakelijke, op haar/zijn levensomstandigheden inboet. De afwezigheid van schadeherstel of de onvolledigheid ervan houdt onverbiddelijk in dat de benadeelde, na het schadegeval, niet langer in staat is haar/zijn grondrechten uit te oefenen zoals hij/zij dat zou hebben kunnen doen indien het tot aansprakelijkheid leidende feit, toerkenbaar aan de derde, zich niet had voorgedaan.

Bekeken vanuit het oogpunt van die “derde”, is artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 een levensgrote uitnodiging die er elke aangesprokene toe aanspoort om het reilen en zeilen van de benadeelde, met een vergrootglas, na te trekken.

De zoektocht en de kosten met betrekking tot een fout of een tot aansprakelijkheid leidend feit, toerekenbaar aan de benadeelde, die rechtstreeks of onrechtstreeks;

²⁶⁶ Onderstreping toegevoegd.

²⁶⁷ Gekenmerkt door de toepasselijkheid van rechtsregels.

²⁶⁸ Die verhouding is integendeel van filosofische, godsdienstige of morele aard.

middelrijk of onmiddellijk in aanmerking komen als medeoorzaak van de, door de aangesprokene veroorzaakte schade, is immers de moeite en de centen waard.

In het minst “aantrekkelijke” geval bestaat de buit immers in een zgn. verdeling van aansprakelijkheid.

De rechter zal het recht op integrale schadeloosstelling amenderen in de mate waarin hij/zij van oordeel is dat het tot aansprakelijkheid leidend feit, waarvoor de benadeelde zgn. moet instaan, tot het ontstaan van de schade heeft bijgedragen (artikel 6.21 § 1, eerste alinea en § 4 van het voorgestelde boek 6). De aangesprokene geniet aldus van een proportionele aansprakelijkheid. De rechter kan haar/zijn schadelast tot 1/10de of 1/100ste van de schade herleiden of laten oplopen tot 9/10den of 99/100sten.

In het “beste” geval kan de aangesprokene zelfs aan elke herstelplicht ontsnappen, wanneer hij/zij de rechter weet te overtuigen van een fout, begaan met het opzet schade te berokkenen die aan de benadeelde of aan een persoon toerekenbaar is, waarvoor de benadeelde instaat (artikel 6.21 § 2 van het voorgestelde boek 6).

Hoewel de aansprakelijkheid en derhalve de integrale herstelplicht van de aangesprokene als derde (aansprakelijke) vaststaat slaagt hij/zij er aldus in aan die integrale herstelplicht te ontkomen onder het voorwendsel dat de benadeelde met een tot aansprakelijkheid leidend feit mede-oorzaak van haar/zijn schade is.

Die aanname, zonder rechtsgrond, is te gek om los te lopen, maar geen haan die ernaar kraait.

Met artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 heeft de derde aansprakelijke dus ontzettend veel te winnen en de benadeelde ontzettend veel te verliezen.

75. Illustreert artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 treffend het stormweer waarin het integraal schadeherstel van de benadeelde kan terechtkomen, dan is zijn bepaling geenszins de enige die blijk geeft van verregaande slachtofferonvriendelijkheid in het (geldende en komende) aansprakelijkheidsrecht, steeds bezegeld door afwezig of beperkt schadeherstel.

Het valt buiten het bestek van deze bijdrage om een volledige opsomming en bespreking van die situaties te geven. Bij wijze van voorbeeld is niettemin te verwijzen naar de keuze van fout- in de plaats van risico-aansprakelijkheid; naar de gronden van

uitsluiting van foutaansprakelijkheid, vaag en ruim omschreven (de artikelen 6.8 en 6.9 van het voorgestelde boek 6); naar de mogelijk gemaakte conventionele aansprakelijkheidsexoneraties en/of -beperkingen (artikel 6.1 van het voorgestelde boek 6); naar wettelijke aansprakelijkheidsimmunititeiten zowel binnen het voorstel van Boek 6, als in bijzondere wetten; naar de doorbraak van causaal verband veralgemeend door artikel 6.19 § 2 van het voorgestelde boek 6; naar de veralgemeende toepassing van schade bij weerkaatsing (artikel 6.29 van het voorgestelde boek 6); naar het verlies van een kans (artikel 6.23 van het voorgestelde boek 6) en naar de zgn. alternatieve oorzaken (artikel 6.24 van het voorgestelde boek 6) die van het aansprakelijkheidsrecht worden losgepeuterd om de benadeelde een gedeeltelijk schadeherstel te doen doorslikken; naar de manier waarop met de voorafbestaande toestand van de benadeelde wordt omgegaan (artikel 6.31 van het voorgestelde boek 6); naar de mogelijkheid van forfaitaire schaderaming, zonder (later) correctiemechanisme (artikel 6.36 en 6.38 van het voorgestelde boek 6); naar de wijze waarop onzekere toekomstige schade in zgn. zekere schade wordt omgezet, andermaal zonder correctiemechanisme (artikelen 6.27 en 6.36 van het voorgestelde boek 6)...

In die en vele andere gevallen lijdt de benadeelde schade veroorzaakt door een tot aansprakelijkheid leidend feit, toerekenbaar aan één of meerdere andere personen. Omwille van zgn. technische ingrepen, die niets onvermijdelijks hebben vermits ze “het werk” van de rechtspraak of van de wetgever zijn, ziet de benadeelde het integraal schadeherstel aan haar/zijn neus voorbijgaan.

Aan de redelijkheid van die technische ingrepen, uitgewerkt in (beperkende) rechtsregels kan worden getwijfeld ²⁶⁹, zoals hierna verder in concreto wordt aangetoond. ²⁷⁰

76. Hoe dan ook dringt zich de vaststelling op dat het van een zeker cynisme getuigt dat in de Toelichting ten beste wordt gegeven : “Door zijn soepelheid en flexibiliteit is het Belgische aansprakelijkheidsrecht over het geheel genomen slachtoffervriendelijk. Dit perspectief wordt niet fundamenteel ter discussie gesteld, integendeel zelfs (...)”. ²⁷¹

²⁶⁹ Redelijkheid in de publiekrechtelijke betekenis.

²⁷⁰ Zie hierna nrs. 115-125.

²⁷¹ Toelichting, p.5, vierde alinea.

Voor de benadeelden die door andermans tot aansprakelijkheid leidende feiten worden getroffen, wordt “de slachtoffervriendelijkheid” van het aansprakelijkheidsrecht bepaald door het ermee bereikte eindresultaat : komt het tot integraal schadeherstel of niet? Wanneer integraal schadeherstel in die omstandigheden uitblijft, zullen zij – begrijpelijk en terecht – tot slachtofferonvriendelijkheid moeten besluiten.

De herhaling en de veralgemening ²⁷² van afwezigheid van integraal schadeherstel, blijft macro-economisch niet zonder gevolgen.

Zij doen het aansprakelijkheidsrecht uitgroeien tot een ongelijkheidsinstrument : enerzijds, benadeelden die als gevolg van de afwezigheid van integraal schadeherstel ²⁷³ verpauperen en anderzijds, aansprakelijken, die dankzij de afwezigheid van integraal schadeherstel ²⁷⁴, hun inkomen en/of vermogen niet of minder moeten aanspreken om de schade te herstellen, wat neerkomt op verrijking.

Het aansprakelijkheidsrecht dat zgn. streeft naar integraal schadeherstel, in stilte maar efficiënt, maar die doelstelling met technische hoogstandjes voor vele benadeelden naar het rijk der fabels verwijst, blijkt aldus, in stilte maar efficiënt, mee te werken aan de uitdieping van de patrominiale ongelijkheidskloof.

Over die negatieve externaliteit wordt in het aansprakelijkheidsrecht zedig gezwegen, ook in het wetsvoorstel houdende Boek 6. Kan dat echt niet anders?

77. Een aansprakelijkheidsrecht dat meewerkt aan de handhaving en uitdieping van patrimoniale ongelijkheden doordat aan benadeelden integraal schadeherstel wordt ontzegd, past mogelijk in een (nader te bepalen) economisch model, maar botst overduidelijk met de democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels.

Doordat benadeelden het verder zonder integraal herstel moeten rooien, moeten zij hun levensomstandigheden neerwaarts aanpassen. De afwezigheid van integraal schadeherstel zet, definitief en onherroepelijk, een kruis over de levensomstandigheden waarover zij hadden kunnen beschikken indien de schade niet door het tot aansprakelijkheid leidende feit, toerekenbaar aan een ander, zou zijn veroorzaakt.

²⁷² Toerekenbaar aan o.m. de hiervoor opgesomde technische hoogstandjes die een stokje voor het integraal schadeherstel steken

²⁷³ Waarop ze – in beginsel – gerechtigd zijn omdat alle aansprakelijkheidsvoorwaarden verenigd zijn.

²⁷⁴ Waartoe de vereniging van de aansprakelijkheidsvoorwaarden hen – in beginsel – verplicht.

Die (aan te passen) levensomstandigheden zijn de exponent van de effectieve uitoefening door de benadeelden van de grondrechten waarvan zij, net zoals de aansprakelijken, de titularis zijn.

Daardoor wordt zonneklaar dat de afwezigheid van integraal herstel niet enkel een juridische en economische component, maar ook een politieke component heeft. Zijn afwezigheid komt neer op een beperking van de effectieve uitoefening door benadeelden van hun grondrechten. Aldus wordt nogmaals verantwoord en bevestigd dat elke aansprakelijkheidsregel en zijn toepassing aan de redelijkheidstoets moeten voldoen.

Dat wordt de invalshoek van de volgende randnummers.

ii) Klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen en (macro-economische) pluraliteit van oorzaken

78. Wanneer menselijke, economische activiteiten met de vinger worden gewezen omdat zij, zoals klimatologen wereldwijd vaststellen ²⁷⁵, tot klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen bijdragen, die grootschalig en wereldwijd voor actueel en in het verschiet liggend onheil zorgen, worden economische actoren zenuwachtig. Zij weten immers dat die ontregelingen zich omzetten in persoonlijke schade (artikel 6.26 § 1 van het voorgestelde boek 6) en dat klimaatslachtoffers het in hun hoofd kunnen krijgen hen tot herstel aan te spreken. Wanneer dat gebeurt of zelfs maar wordt gesuggereerd, hebben zij hun antwoorden klaar. Ze zijn niet onvoorbereid.

In hoofdorde, wordt elke aansprakelijkheidsvoorwaarde door hen, tot op de draad, betwist.

In ondergeschikte orde ²⁷⁶ worden middelen ontwikkeld om de slachtoffers en/of de overheid als mede-oorzaken van de schade in het aansprakelijkheidsbad te trekken. Wie goed naar dat verweer luistert, ontwaart daarin nauwelijks verholen waarschuwingen, die ook als bedreigingen kunnen worden gelezen. De boodschap bestaat erin dat wie “klimaataansprakelijkheid” aan hun economische activiteiten wil

²⁷⁵ Zie de IPCC (in het bijzonder Assessment Report 6 (ARG)) en de IPBES-verslagen.

²⁷⁶ In de hypothese dat tot enige aansprakelijkheid kan worden besloten, wat inhoudt dat hun verweer in hoofdorde niet wordt bijgevalen.

vastknopen, best vooraf beseft dat zulks met (zware) gevolgen voor de welvaart van de afnemers en de consumenten van hun goederen, producten en diensten gepaard zal gaan, temeer de overheid – volgens hen – in de brokken moet delen.

Daartoe wordt door hen bednadrukt dat de productie en de verhandeling van hun goederen, producten en diensten ingaat en afgestemd is op de vraag van de afnemers en consumenten, al dan niet klimaatslachtoffers.

Onbewogen, wordt daaruit afgeleid dat die afnemers en consumenten de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen, met de bijhorende schade en slachtoffers, veroorzaken. Aldus bekeken, zijn de economische actoren weinig meer dan hun hulpagenten.

Het zijn, volgens hen, de afnemers en de consumenten die hun afname- en consumptiegedrag grondig moeten wijzigen, daarbij door de overheid geholpen en aangezet.

Zij moeten (leren) verzaken aan goederen, producten en diensten waarvan de productie en de verhandeling klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch ontregelend zijn. Zij moeten de voorkeur (leren) geven aan klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch neutrale en, liefst nog, herstellende goederen, producten en diensten.

Wanneer die ommeslag zich voordoet, zal het aanbod van goederen, producten en diensten “vanzelf” de vraag, op de nieuw ingeslagen weg, volgen.

Andermaal met de hulp van de overheid, kan zulks – volgens de geïmagineerde economische actoren – snel, efficiënt en effectief gebeuren.

Fijntjes wordt daaraan toegevoegd dat het zou helpen dat de overheid ervoor zorgt dat afnemers en consumenten bereid worden gevonden om de hogere prijzen te betalen, die klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch neutrale of herstellende producten, goederen en diensten, volgens hen, impliceren.²⁷⁷

Zolang afnemers en consumenten daartoe niet bereid zijn, kan – nog steeds volgens hen – , in het algemeen belang, niets anders van economische actoren en van hun deelgenoten worden verwacht dan dat zij aan de – ongewijzigde – vraag van afnemers en consumenten voldoen, ook al leidt de productie en de verhandeling van de

²⁷⁷ Wat eigenlijk per product, goed of dienst en per productie-/verhandelingsduur moet worden onderzocht en bepaald.

“gevraagde“ goederen, producten en diensten, tot (verontrustende) klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen.

79. Het ligt reeds in het voorgaande besloten : de overheid moet, volgens de economische actoren van hetzelfde laken een broek krijgen.

Daarvoor zien zij (hun deelgenoten) meerdere redenen.

Vooreerst wijzen ze erop dat hun economische activiteiten, in opspraak gekomen omwille van klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelende gevolgen, berusten op de effectieve uitoefening van grondrechten waarvan zij – onmiskenbaar – de titularis zijn.

Verwijzend naar de mogelijkheid van redelijke beperkingen, roepen ze in dat ze die activiteiten met instemming van de overheid voeren, in de regel op grond van expliciete toelatingen en in overeenstemming met alle opgelegde voorwaarden.

Daaraan verbinden ze, als het ware, een aansprakelijkheidsimmunititeit, dan wel het rechtsgevolg dat de overheid moet instaan voor de uitoefening van hun economische activiteiten, in overeenstemming met de opgelegde voorwaarden, wanneer die toch voor derden schadeberokkenend blijken te zijn.

Vervolgens menen zij dat de overheid het best geplaatst is om de (bij te sturen) vraag van afnemers en consumenten en het aanbod van economische actoren (en hun deelgenoten) op elkaar af te stemmen ter bevordering van klimaat-, biodiversiteits- en ecologische neutraliteit en herstel. Hoe zulks kan worden verwezenlijkt met “business as usual“ wordt er evenwel niet bij verteld.

Ze tonen zich bovenal teleurgesteld door het klimaatbeleid en -optreden van de overheid. Het regent voor haar slechte punten : zij komt “te laat“ en doet “te weinig“ om de transitie naar “duurzame“ economische activiteiten mogelijk te maken en te verwezenlijken.

Daarbij klinkt door dat van de overheid wordt, dan wel kan worden verwacht dat zij de vereiste financiële en andere middelen ter beschikking stelt (van de economische actoren en hun deelgenoten) om een “moonshot“-transitie uit de grond te stampen.

80. Die, in de voorgaande randnummers samengevatte argumenten passen wonderwel in het aansprakelijkheidsstramien dat uit de voorgestelde artikelen 6.21 en 6.22 van het voorgestelde boek 6 blijkt, zowel opzichtens klimaatslachtoffers, als opzichtens de overheid.

aa) opzichtens klimaatslachtoffers

Benadeelden die persoonlijk schade hebben geleden of lijden als gevolg van klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen, mogen ferme tegenwind verwachten wanneer zij het lef hebben om aan economische actoren (hun deelgenoten), die tot die ontregelingen hebben bijgedragen, resp. bijdragen, herstel van hun schade te vragen. Ongeacht of zij behoorden of behoren tot de afnemers en consumenten van de goederen, producten of diensten, op de markt gebracht dan wel verhandeld door de aangesproken economische actoren (hun deelgenoten), zal de ecologische voetafdruk van die benadeelden onder het vergrootglas worden gelegd en ontrafeld, waardoor, in de regel, zal worden aangetoond dat zij aan de aangesprokene geen klimaat-, biodiversiteits- of ecologische les moeten geven. Zij zullen samen met andere afnemers en/of consumenten als de nog grotere en minstens evengrote klimaatboosdoeners afgaan.

In grote lijnen zal de discussie als volgt verlopen. De benadeelde²⁷⁸ zal aantonen dat de economische activiteit van de aangesprokene (zijn deelgenoten) tot de ontregelingen hebben bijgedragen, resp. blijven bijdragen, dat hij/zij daarvan kennis had, resp. heeft en weet, resp. moet weten dat hij/zij daardoor, samen met andere economische actoren, schade berokkent en slachtoffers maakt, zonder haar/zijn gedrag aan te passen.

De fout bestaat er, aldus de benadeelde, in dat de aangesprokene (zijn deelgenoten) naliet de maatregelen te nemen waardoor hij/zij niet langer aan de ontregelingen zou (hebben) bijgedragen, terwijl hij/zij wist, dan wel moest weten dat het uitblijven van die maatregelen voor anderen en o.m. voor de benadeelde schadeberokkend is, resp. was.

²⁷⁸ Vanzelfsprekend kunnen meerdere benadeelden met meerdere economische actoren (hun deelgenoten) in het kader van één aansprakelijkheidsgechil in de clinch gaan.

81. Na elke vorm van aansprakelijkheid in hoofdorde te hebben betwist, breekt het moment aan waarop de aangesprokene, in ondergeschikte orde, de (onbetamelijke) levenswijze van het klimaatslachtoffer uit de doeken zal doen.´

In de regel zal het haar/hem weinig moeite kosten om aan te tonen dat de nagetrokken levensomstandigheden en -wijze van de benadeelde bevestigen dat hij/zij ononderbroken naar klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch ontregelende goederen, producten en diensten “vraagt” en die, zeven dagen op zeven, van vroeg tot erg laat afneemt en verbruikt. Langs de neus weg, zal de aangesprokene het hebben over het voedings- en drankgedrag van de benadeelde, over haar/zijn electriciteits-, gas en internetgebruik, over haar/zijn vervoersmiddelen, over haar/zijn vakantiebestemmingen en vrijetijdsbestedingen, over haar/zijn vliegtuig- en/of bootreizen.

In vele, zoniet alle gevallen kan de aangesprokene daarvan, zonder overdrijving, maken dat de benadeelde weet of moet weten dat haar/zijn levenswijze en -omstandigheden, gekenmerkt door de afname en consumptie van goederen, producten en diensten waarvan de productie en/of de verhandeling klimaat-, biodiversiteits en/of ecologisch ontregelend zijn, weet dat hij/zij, met andere afnemers en consumenten, de motor en harde kern van die ontregelingen is.

Aan de benadeelde zal dus worden verweten dat hij/zij de economische actoren foutief aanzet tot de productie en/of de verhandeling van ontregelende goederen, producten en diensten, met de hoop een doorbraak van het causaal verband (artikel 6.19 § 2 van het voorgestelde boek 6) uit de brand te slepen .

Minstens zal het verwijt erin bestaan dat de benadeelde, ononderbroken en met kennis van zaken, tot de ontregelingen bijdraagt, zonder haar/zijn afname- of consumptiegedrag (wezenlijk) te veranderen. Het beoogde verdict zal erin bestaan dat haar/hem schadeherstel moet worden geweigerd, omdat hij/zij een fout beging met het opzet om te schaden (artikel 6.21 § 2 van het voorgestelde boek 6).

Nog verder ondergeschikt, zal de aangesprokene vragen dat aan de fout van de benadeelde het grootst mogelijke deel van schade wordt toegerekend (artikel 6.21 §§ 1 en 4 van het voorgestelde boek 6).

bb) opzichtens de overheid

82. Nog gespiegelder zal het eraan toegaan wanneer een overheid zich als klimaatslachtoffer aandient en, zoals ordinaire klimaatslachtoffers, van economische actoren (en hun deelgenoten) schadeherstel vordert.

Op dit moment overweegt de indruk dat de overheid de economische actoren (hun deelgenoten) zoveel mogelijk “uit de wind“ wil zetten door klimaatslachtoffers zo snel mogelijk met (bijzondere) herstelmaatregelen tegemoet te komen en de economische actoren (hun deelgenoten) “gerust“ te laten, maar vroeg of laat komt daaraan een einde, alleen reeds omwille van de oplopende kost die niet meer op het samenlevingsverband zal zijn af te wentelen.

Wanneer klimaat-, biodiversiteits- en/of ecologische ontregeling zich onder de vorm van een klimaatramp manifesteert, treft zij ook de openbare infrastructuur en de openbare dienstverleningen, die daarop berusten. Vermits de overheid voor die infrastructuur en dienstverlening instaat, moet zij ze herstellen. Aan binnenlandse en buitenlandse voorbeelden is er geen gebrek.

De klimaatramp verplicht de overheid tot bijkomende uitgaven en tot specifieke, doortastende tussenkomsten om, in de mate van het mogelijke, klimaatslachtoffers bij te springen en aldus de effectieve uitoefening van hun grondrechten te verzekeren.

Dat gebeurt door middel van sociale zekerheids- en andere solidariteitsmechanismen, dan wel door bijzondere hulppakketten of -fondsen. Die, door de ontregelingen en de klimaatramp noodzakelijk gemaakte uitgaven en kosten tasten de beschikbare overheidsmiddelen aan of worden met (toegenomen) overheidsschuld gefinancierd.

Toerekenbaar aan de bijdragen die economische activiteiten aan de ontregelingen leveren, kan ook de overheid tot de aansprakelijkheid van de desbetreffende economische actoren (hun deelgenoten) besluiten om voor die uitgaven en kosten schadeherstel te bekomen.

Die discussie kan zich ook voordoen wanneer economische actoren (hun deelgenoten) door andere klimaatslachtoffers tot schadeherstel worden aangesproken en zich in dat kader tot de overheid wenden om door haar te worden gevrijwaard of op haar regres uit te oefenen.

83. Met de voorgestelde artikelen 6.21 en 6.22 van het voorgestelde boek 6 in de hand, zullen de aangesprokenen de overheid allerminst sparen : de overheid wordt de gedroomde zondebok die voor de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen met bijhorende klimaatrampen, schade en benadeelden moet en zal opdraaien.

Zo zal de overheid te horen krijgen dat zij zich vanaf de prille jaren 1970 en zeker vanaf de jaren 1990 rekenschap gaf van de zich ontwikkelende klimaatcrisis en van de, eraan verbonden risico's maar niets of in elk geval (veel te) weinig deed om daaraan iets wezenlijks te veranderen. Er zal haar, op elk niveau, onder de neus worden gewreven dat zij zich op de internationale scène, in UNO-verband, bekommerd toonde over het klimaat en andere ontregelingen, maar het op nationaal en Unie-vlak onbegrijpelijk liet afweten.

Het overheidsgedrag is onbegrijpelijk, zo zal worden betoogd, gelet op het feit dat de overheden als eerste en enige een algemeen overzicht hadden van wat er zich op het vlak van klimaat, biodiversiteit en ecosystemen aan het voordoen was, van de gevaren waarop "de wereld" afstevende, van de oorzaken daarvan..., terwijl de "vragende" afnemers en consumenten en de "aanbiedende" economische actoren (hun deelgenoten), niet over die kennis beschikten.

De overheden krijgen gegarandeerd voor de voeten gegooïd dat zij met kennis van zaken en derhalve met opzet schade hebben veroorzaakt door decennialang de kat uit de boom te kijken, terwijl ze wisten dat de ontregelingen zich voordeden en steeds ernstiger vormen aannamen, met toenemende schadelijke gevolgen in de vorm van zwaardere en frekwentere klimaatrampen en steeds meer klimaatslachtoffers.

84. Tegelijk zullen de aangesprokenen de overheid terechtwijzen door haar duidelijk te maken wat zij had kunnen en moeten doen om de ontregelingen te neutraliseren of, binnen redelijke perken, te beheersen. Zij zullen inroepen dat zulks mogelijk was zonder de economische groei, de daaraan verbonden welvaart en gevestigde belangen op het spel te zetten. Het had volstaan, zo zal worden beweerd, dat de overheid vanaf de jaren 1990 voluit in de transitie naar een duurzame samenleving had geïnvesteerd. Dat kon – mits de vereiste overheidsfinanciering en -ondersteuning beschikbaar werden gemaakt, in samenwerking met de economische actoren gebeuren.

De ontregelingen zouden alsdan niet zo'n vaart hebben gelopen en met de resultaten van, op transitie afgestemde R&D (onderzoek en ontwikkeling) zouden klimaat-, biodiversiteits- en ecologische neutrale en herstellende economische activiteiten mogelijk zijn gemaakt.

Kortom, de aan de overheid toe te rekenen opzettelijke, minstens onvergeeflijke grove fouten wegen, volgens de aangesprokenen, veel zwaarder dan de gedragswijze van economische actoren (hun deelgenoten) die te goeder trouw met minder kennis en in rechtmatig vertrouwen op het overheidsgedrag voortgingen en daaruit afleidden "dat het allemaal niet zo ernstig was".

De toepassing van de voorgestelde artikelen 6.21 § 2 en 6.22 § 2 van het voorgestelde boek 6 zal er derhalve, volgens hen, moeten toe leiden dat de overheid voor de volledige schadelast opdraait. Indien toch een verdeling van de aansprakelijkheid wordt overwogen, is de overheid, hoe dan ook, de aangewezen persoon om het (aller)grootste deel van de schadelast te dragen.

iii) Klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen in het (micro-economische) aansprakelijkheidsgeschil

aa) algemeen

85. Geconfronteerd met (de mogelijkheid van) vorderingen tot schadeherstel wijzen economische actoren, hun deelgenoten, hun pleitbezorgers en al hun supporters naar gedragswijzigingen die zich, naar zij menen, bij anderen hadden moeten voordoen om de ontregelingen te voorkomen, te beperken of, in de mate van wat mogelijk is, te herstellen.

Die "anderen" hebben een naam : het zijn, enerzijds, de zgn. vragende afnemers en consumenten van de (ontregelende) goederen, producten en diensten die – aanbiedende – economische actoren (hun deelgenoten) op de markt brengen en/of verhandelen en, anderzijds, de lakse overheid, die als derde speler vraag en aanbod vanuit duurzaamheidsperspectief had moeten en moet reguleren.

Hun uitblijvende gedragswijziging heeft niet alleen een foutief karakter, maar heeft de economische actoren (hun deelgenoten) ook op het verkeerde been gezet zodat hun gedrag geen adequate oorzaak van de, door de ontregelingen veroorzaakte schade en

klimaat-slachtoffers kan zijn. In ondergeschikte orde is alleszins te besluiten tot hun opzettelijke of minstens grove fouten die het zwaarst op de causaliteitsbalans doorwegen.

Met die voorstelling van zaken slagen economische actoren, hun deelgenoten, hun pleitbezorgers en supporters erin de aandacht van het gedrag en van de activiteiten van de economische actoren (hun deelgenoten) af te leiden die, met ontregelende productie en verhandeling, ontregelende goederen, producten en diensten aan de m/v/x brengen.

In vele (doch niet alle) situaties is de aanval mogelijk de beste verdediging : door de afnemers, consumenten en overheden te brandmerken, wordt erop gespeculeerd dat het geurtje dat aan hun activiteiten kleeft, wordt vergoelijkt of, minstens, geminimaliseerd.

In het kader van klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen is het evenwel een verkeerde gok, met averechts effect.

De verwijten die aan afnemers, consumenten en overheden worden gericht, keren als feilloze boomerangs terug naar de aangesprokene die er zich, in het kader van een aansprakelijkheidsgeschil, van bedienen.

Wat is er aan de hand?

Economische actoren, hun deelgenoten, pleitbezorgers en supporters trachten zich met die tot anderen gerichte verwijten zo klein mogelijk te maken door slim (of slinks) macro-economische argumenten, ontleend aan het planetaire duurzaamheidsdebat²⁷⁹, één op één op het niveau van het micro-economische aansprakelijkheidsgeschil uit te spelen.

Noch macro-, noch micro-economisch is die werkwijze te verantwoorden.

bb) macro-economische verwijten zijn niet één op één in micro-economische aansprakelijkheidsgeschillen inzetbaar

²⁷⁹ Dat zij, wellicht tegen beter weten in, “brandende” willen houden om zolang mogelijk van (ontregelende) winstgevende activiteiten te kunnen genieten.

86. Het gaat macro-economisch niet op dat het gedrag van afnemers, consumenten en overheden wordt geïsoleerd en ontkoppeld van de wijze waarop economische actoren en hun deelgenoten zich in het samenlevingsverband plegen te gedragen. De impliciete bewering dat hun (economisch) gedrag het louter gevolg zou zijn van het foutieve gedrag van afnemers, consumenten en overheden gaat voorbij aan de elementaire vaststelling dat al die gedragingen interageren.

Het gedrag van economische actoren en hun deelgenoten wordt geenszins gedetermineerd door een samenspel van omstandigheden die exclusief aan de zgn. vraag van afnemers en consumenten, enerzijds, en aan de zgn. lankmoedigheid van de overheid, anderzijds, toerekenbaar zou zijn.

De zgn. vraag van afnemers en consumenten, resp. de zgn. lankmoedigheid van overheden kunnen immers zelf het gevolg zijn van oorzaken, die, welbewust, door economische actoren, hun deelgenoten, pleitbezorgers en supporters onbesproken worden gelaten.

Wanneer dat stilzwijgen wordt doorbroken, lijkt het juister en dienender te zijn dat de analyse vertrekt van het gedachtengoed dat aan de basis van de (meeste) economische activiteiten ligt.

Het in detail uitgewerkt (neo)liberaal economisch model is dominant omdat de (meeste) economische activiteiten op dat model zijn afgestemd. Het economisch beginsel²⁸⁰ is daarvan het uitgangspunt; zijn uitwerking is het meesterwerk van de klassieke of orthodoxe economische wetenschap. Wereldwijd stemmen economische actoren (hun deelgenoten) hun bedrijfsvoering welbewust op dat (neo)liberale economische model af. Hun drijfveer is niet de zgn. vraag van afnemers of consumenten, maar het resultaat dat zij met het economisch beginsel (kunnen) behalen. Hun aandacht gaat niet uit naar overheidsinitiatieven, maar naar het verhinderen van elke overheidstussenkomst die hun belangen negatief kan beïnvloeden.²⁸¹

²⁸⁰ “Maximaal resultaat (netto-winst; netto-rendement; netto-inkomen; netto-vermogen) met minimale inspanning (kosten, investeringen, tijdsbesteding)”.

²⁸¹ Lees: die in botsing komt met de behartiging van hun belangen in overeenstemming met het (neo)liberale economische model.

87. Wereldwijd in dominante economische activiteiten omgezet, leidt het (neo)liberale economische model naar, tot in de perfectie op elkaar afgestemde economische gedragswijzen, die beogen alle “anderen“ (afnemers, consumenten, overheden) voor voldoening feiten te plaatsen, wat ze ook daadwerkelijk doen.

Het is juist dat het dominante economische model ²⁸² gewiekst weet in te spelen op andermans behoeften ²⁸³ en vaak ook op andermans zwakheden en/of onwetendheid ²⁸⁴, maar daaruit is niet af te leiden dat de vraag van afnemers en consumenten naar goederen, producten of diensten het aanbod van de economische actoren (hun deelgenoten) zou bepalen.

Zij spelen niet in op die zgn. vraag, maar – uitgaande van de basisbehoeften van het menselijke wezen – maken zij de vraag door de, door hen uitgedachte goederen, producten en diensten die zij op de markt brengen en verhandelen. Daarvan “doen“ zij al dan niet terecht, geloven dat ze aan wezenlijke behoeften kunnen voldoen.

Zij maken daarvan overigens geen geheim, zoals uit de doorgedreven publiciteits-, marketing- en promotiestrategieën en -campagnes blijkt. ²⁸⁵

Het is dan ook onfris om, in het kader van het duurzaamheidsdebat, uit te pakken met het argument dat het (“foutieve“) afname- en consumptiegedrag van de klant (de zgn. vraag) het aanbod van ontregelende goederen, producten en diensten, door de veel (sterkere) economische actoren (hun deelgenoten) determineert.

Het argument prutst ook met de tijdsas : de ontregelende productie en verhandeling van ontregelende goederen, producten en diensten gaan steeds aan hun afname, gebruik en verbruik vooraf. Indien er, op het vlak van klimaat, biodiversiteit en/of ecosystemen, “iets“ mis is met de aangeboden goederen, producten en diensten zodat ze tot negatieve externaliteiten leiden die tot de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen bijdragen, die zelf klimaatrampen en -slachtoffers veroorzaken, wordt dan ook ten onrechte door de economische actoren (hun deelgenoten) met een beschuldigende vinger naar de afnemers en consumenten gewezen. Zij “bepalen“ op zijn minst de wijze waarop wordt ingegaan op de vraag van afnemers en consumenten.

²⁸² En derhalve de grote meerderheid van de economische actoren en hun deelgenoten.

²⁸³ Die zich situeren op het vlak van hun veiligheid, hun gezondheid, hun onderwijs en hun (vaak disproportionele) zelfbeschikking (vrijheidsbeleving).

²⁸⁴ Vaak onder voorwendsel van meer zelfbeschikking/vrijheidsbeleving.

²⁸⁵ Waarvan de prijs in de eindprijs van de goederen, producten en diensten is doorgerekend met dank aan het economisch beginsel.

De oorsprong van de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ellende is dus bij de economische actoren (hun deelgenoten) te zoeken en te vinden. Dat geldt ook voor de remedies wat een even belangrijke vaststelling is.

88. Kortom, in een economie op neo-liberale leest bepaalt, macro-economisch, het productie- en verhandelingsgedrag het afname- en consumptiegedrag en niet andersom.

In voorkomend geval, kunnen afnemers en consumenten dromen van concurrentiële klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch neutrale en, zelfs, herstellende goederen, producten en diensten. Ze zullen die evenwel zelf moeten uitvinden en maken, zolang de economische actoren (hun deelgenoten) daarin geen of onvoldoende brood zien in vergelijking met de resultaten die ze behalen met ontregelende goederen, producten en diensten.

Die actoren (hun deelgenoten) vertalen het economisch beginsel en het errond opgetrokken (neo)liberale economische model, juridisch, als hun vrijheid van handelen en ondernemen, alsmede als het eigendomsrecht op de daarmee behaalde resultaten. Daarmee kunnen ze, naar eigen goeddunken, de productieketen en het productieproces van hun economische activiteiten bepalen, in functie van de goederen, producten en diensten die zij winstgevend op de markt willen brengen en/of verhandelen. De keuzes die zij maken, de beslissingen die zij nemen, zijn resultaatgedreven, niet klimatologisch, biodiversiteitsmatig of ecologisch maar financieel (cijfermatig en netto).

Het zijn derhalve de economische actoren (hun deelgenoten) die het klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch (on)vriendelijk karakter van hun productieketen, van hun productieproces, van hun goederen, producten en diensten, van hun omzet, van hun marktaandeel en van hun netto-winst(en) onder controle hebben.

Willen ze “iets” doen aan het ontregelend karakter van hun activiteiten, dan hebben ze de afnemers, de consumenten en de overheden daartoe helemaal niet nodig.

Om het duurzaamheidsvarkentje te wassen, volstaat het dat zij hun productie- en verhandelingsgedrag, consistent en coherent, op klimaat-, biodiversiteits- en ecologische neutraliteit en herstel afstemmen.

Economische actoren en hun deelgenoten hebben daartoe niemands toelating nodig. Zij beschikken over de vereiste middelen om, mits tijdig ingezette en performante R&D, de doelstellingen van klimaat-, biodiversiteits- en ecologische neutraliteit en herstel te halen.

Het is geen kwestie van niet kunnen, maar van niet willen, decennialang doorgezet met kennis van zaken.

Vastgeroest als ze zijn aan het economisch beginsel en de geoptimaliseerde (netto)resultaten die hen in de schoot worden geworpen dankzij negatieve externaliteiten die op anderen worden afgewenteld, kunnen klimaat-, biodiversiteits- en ecologische neutraliteit en herstel voor hen nooit een objectief zijn.

Het kunnen hooguit middelen worden om nog (financieel) betere resultaten na te streven, zonder daarvoor bijkomende kosten te moeten maken. Op het (neo)liberale economische model willen zij, onder geen beding, inboeten.

Zelfs kleine kinderen ²⁸⁶ begrijpen dat het, met die ingesteldheid, voor klimaat, biodiversiteit en ecosystemen slecht moet en zal aflopen.

Eerder vroeg dan laat moet het economisch beginsel en het errond opgetrokken (neo)liberale economische model ²⁸⁷ worden herzien en hervormd, om de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische hemorragie, met een kans op succes, te stelpen.

89. Het economisch beginsel en het (neo)liberale economische model zijn geen beslissingen of uitvindingen van de democratische overheden. Wie daaraan twijfelt, (her)leze aandachtig artikel 3.3 VEU dat, onder meer, een “sociale markteconomie met een groot concurrentievermogen, die gericht is op volledige werkgelegenheid en sociale vooruitgang...” als Unie-doelstelling proclameert. Het betreft overduidelijk een economisch model dat van het (neo)liberale economische model afwijkt. Het verwijst naar kenmerken en objectieven die het laatstgenoemde model niet heeft, niet beoogt en ook niet wenst te hebben.

Het is de geschiedenis die deze economische spreidstand heeft opgeleverd.

Het liberale economische model is immers van negentiende eeuwse oorsprong. ²⁸⁸

²⁸⁶ Ook van economische actoren en van hun deelgenoten.

²⁸⁷ Dat een menselijke constructie is en derhalve niet in marmer is gebeiteld.

²⁸⁸ Het (neo)liberalisme is van recentere datum (1970-1980) en vindt zijn oorsprong in de confrontatie tussen de economisch-financiële elite en democratisch verkozen overheden.

Met de Franse revolutie verloren adel en kerk hun politieke macht. Zij kwam in handen van de handeldrijvende economische elite (de burgerij) die zich, met de industrialisering, naast de handel, ook toelegde op de productie van goederen en producten.

De nieuwe economische elite combineerde en cumuleerde, zoals gebruikelijk en dus ook in de negentiende eeuw het geval was, de politieke, economische, financiële en intellectuele machten.²⁸⁹ Oligarchisch en plutocratisch van aard, werden niet enkel het liberale economische model, maar ook het publiek- en het privaatrecht op de behartiging van haar (politieke, economische, financiële, culturele...) belangen afgestemd. Die (mannelijke) elite was immers, steeds en in alles, de penvoerder.

Onder invloed van twee wereldoorlogen en, tussendoor, een zware economische crisis, viel dat regime in de eerste helft van de twintigste eeuw om. Het werd – politiek en sociaal – door de (westerse) democratie vervangen, althans op het West-Europese continent.

De kanteling hield evenwel niet in dat het dominante liberale economische model en het daarop gebouwde privaatrecht ophielden te bestaan.

Zonder (veel) onderzoek werden zij met de democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels verenigbaar geacht.²⁹⁰ Wel werd de mogelijkheid van tussenkomsten door democratisch verkozen wetgevers in het leven geroepen.

90. Het gaf en geeft een opmerkelijk resultaat. Wat, in de vorm van een liberaal economisch model en het daarop gebouwde privaatrecht, de uitdrukking van de (politieke, economische, financiële en intellectuele) macht van de economische elite was, werd door haar in de democratische omgeving als rechten en vrijheden gerecupereerd.²⁹¹

De, op papier verloren macht werd de uitdrukking van “de vrijheid van handelen en ondernemen”²⁹² van economische actoren en hun deelgenoten.

Daarbij bleef en blijft het niet : om hun economische activiteiten (verder) te ontplooiën, mobiliseren die actoren en hun deelgenoten een resem grondrechten: het recht op

²⁸⁹ Enkel de mannelijke leden van die elite, op enige uitzonderingen na, genoten van onderwijs.

²⁹⁰ Anders dan het publiekrecht dat in overeenstemming werd gebracht met de democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels.

²⁹¹ Wat verhinderde en/of “overbodig” maakte dat het verleden een afrekening vergde of zelfs dat zij maar ter discussie kwam.

²⁹² Toelichting, p. 5.

vrijheid/zelfbeschikking, op privé-leven, op eigendom... die de vrijheid van handelen en ondernemen substantie geven.

De effectieve uitoefening van al die rechten en vrijheden bleef (en blijft) overwegend bepaald door het liberale economische model en zijn juridische vertaling in het, grotendeels ongewijzigd behouden, privaatrecht.²⁹³

Die gang van zaken en de stille, immobiliserende kracht van de gewoonte verklaren dat ook democratische overheden zich door het liberale economische model, in zijn toepassingen door het privaatrecht ondersteund, voor voldongen feiten laten plaatsen.

Zoals andere grondrechten, is de vrijheid van handelen en ondernemen evenwel geen absoluut prerogatief. Van democratische overheden kan dus worden verwacht dat zij in de effectieve uitoefening van dat prerogatief door gebods- of verbodsbepalingen tussenkomen, wanneer de ermee bereikte resultaten onredelijk zijn omdat zij met de democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels botsen.²⁹⁴

91. Bij die verwachting horen kanttekeningen.

Vooreerst omdat de economische actoren²⁹⁵ en hun deelgenoten geen “doetjes” zijn. Zij staan op hun “rechten en vrijheden”. Zij reageren allergisch op overheidstussenkomst die steeds, rechtstreeks of onrechtstreeks, stokken voor de wielen van het liberale economische model steken en derhalve de daarop gesteunde uitoefening van hun vrijheid van handelen en ondernemen, ongunstig, afremt.

Zij weten dat voorkomen (proactief handelen) beter is dan genezen (reactief handelen).

²⁹⁶

Op talloze manieren²⁹⁷ wegen ze op het overheidsbeleid, in alle mogelijke fasen, om inkorting van hun vrijheid in handelen en ondernemen te voorkomen, dan wel om bestaande inkortingen te versoepelen of af te voeren.

Ze genieten daarbij van een belangrijke, technische kennisvoorsprong²⁹⁸, die zij meesterlijk opbouwen en weten uit te spelen.

²⁹³ Zeker wat de uitgangspunten van het verbintenissen-, het contracten- en het aansprakelijkheidsrecht betreft.

²⁹⁴ In het bijzonder met de effectieve uitoefening van andermans grondrechten.

²⁹⁵ Individueel maar vaak ook in groepsverband (sectorgebonden groeperingen).

²⁹⁶ Terwijl de overheidstussenkomst, in beginsel, reactief is.

²⁹⁷ Politieke partijen, denktanks, consultants, lobbying...

²⁹⁸ Die vaak, juist bij gebrek aan kennis, schromelijk door de anderen, met inbegrip van de overheid, wordt onderschat.

Na de prille democratische kinderjaren (1945-1975) en het herstel van het economische weefsel ²⁹⁹, achtte de – nooit verdwenen – economische elite de tijd gekomen om haar eerdere plaats in het samenlevingsverband, ditmaal in een hertekend politiek kader, te herwinnen.

Aangescherpt tot een neoliberaal economisch model, werd een “nieuwe” doctrine ontworpen die – economische – overheidstussenkomsten afzweert en economische activiteiten, op enige uitzonderingen na, aan ondernemingen (hun deelgenoten) overlaat.

De slagzin werd “wat ondernemingen doen, doen ze beter” (dan de overheid) en het “beter” nam de vorm aan van jaarlijkse groei van het BNP, waarvan werd beweerd dat zij elkeen ten goede zou komen (“trickle down economics”) ³⁰⁰.

De gevolgen waren privatiseringsgolven, dereguleringsgolven en “big bangs”.

Ogenschijnlijk klopte het voorspiegelde plaatje. Het jaarlijkse BNP bleef groeien. Grosso modo vanaf de start van de ééentwintigste eeuw begon het echter te dagen dat “negatieve externaliteiten” welbewust buiten het plaatje werden gehouden. Wie zei daarnet iets over “kennisvoorsprong”?

Zij kregen een naam : de ongelijkheidskloof, de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen, de politieke onrust die door die ontwikkelingen wordt veroorzaakt.

92. Dat alles leidt tot de vaststelling dat de interactie tussen economische actoren (hun deelgenoten) en democratische overheden een stuk complexer is dan wordt gesuggereerd door de personen die met grote stelligheid de ontregelingen aan (opzettelijk) foutief gedrag van de overheden willen toeschrijven.

In tegenstelling met de toestand die zich, ten gunste van de economische elite, in de negentiende en de vroege twintigste eeuw voordeed, controleren democratische overheden enkel de politieke macht (althans op papier).

De economische (en financiële) macht bevindt zich daarentegen in de handen van economische actoren en hun deelgenoten die haar laten gelden via hun grondrechten en, in het bijzonder, hun vrijheid in handelen en ondernemen.

²⁹⁹ Waarvoor democratische samenlevingen en hun overheden (financieel) instonden.

³⁰⁰ De toegenomen welvaart van de ondernemingen zou via tewerkstelling en de (consumptie)markt uiteindelijk eenieder ten goede komen (“betere levensomstandigheden”)

Het leidt tot productie- en verhandelingsgedrag dat onophoudelijk naar winst-maximalisatie streeft, liefst op zo kort mogelijke termijn en, fanatiek, volgens de regels van het (neo)liberale economisch model.

Dat gedrag met alle eraan verbonden negatieve externaliteiten zijn aan de desbetreffende economische actoren en hun deelgenoten toerekenbaar.

Zoals gezegd, niemand verplicht hen daartoe; het zijn kettingen van, door hen gemaakte keuzes en genomen beslissingen, waarvan ze de gevolgen en de resultaten kennen.

Noch de overheden, noch de afnemers en de consumenten staan daarvoor in.

De economische actoren (hun deelgenoten) dragen daardoor de primaire verantwoordelijkheid voor de ontregelingen, precies omdat zij alles over een andere boeg kunnen gooien en zodoende andere gevolgen en andere resultaten kunnen bereiken.

De omstandigheid dat democratische overheden over de politieke macht beschikken die hen toelaat in economische activiteiten tussen te komen en daaraan beperkingen op te leggen, tovert die primaire verantwoordelijkheid niet weg.

Het betekent slechts dat die overheden, in functie van de omstandigheden, een medeverantwoordelijkheid kunnen dragen omdat zij niet, niet tijdig of niet genoeg reactief hebben gehandeld en de correcties niet of onvoldoende hebben doorgedrukt.

Hoe dan ook is het ronduit simplistisch om van een zgn. opzettelijk foutief overheidsbeleid of -gedrag te spreken, zonder in kaart te brengen hoe de wisselwerking tussen ondernemingen (hun deelgenoten) en de democratische overheden zich, in concreto, voordeed op het moment dat de overheid – volgens de economische actoren (hun deelgenoten) – in de fout zou zijn gegaan. Indien blijkt dat economische actoren (hun deelgenoten) er die overheden hebben toe aangezet om zich van (al te strenge) tussenkomst te onthouden³⁰¹, moet daarmee rekening worden gehouden zowel bij de vaststelling van een gebeurlijke overheidsaansprakelijkheid, als bij een eventuele verdeling van aansprakelijkheid.

³⁰¹ Zodat de economische actoren (hun deelgenoten) er de overheid toe aanzetten om “foutief” te handelen en/of haar daarbij hielpen.

cc) klimaatslachtoffers³⁰² andere dan de overheid in het (micro-economische) aansprakelijkheidsgeschil

93. Macro-economisch zit de bewering dat afnemers en consumenten van ontregelende goederen, producten en diensten als hoofdverantwoordelijken van de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen (zouden) zijn aan te wijzen, volkomen schots en scheefs in elkaar.

Zij gaat helemaal de mist in wanneer het argument, één op één, in een (micro-economisch) aansprakelijkheidsgeschil wordt opgevoerd om aan het klimaatslachtoffer een fout te verwijten, gepleegd met het opzet schade te veroorzaken (artikel 6.21 § 2 van het voorgestelde boek 6) of om, voor de aangesprokene(n), een zo gunstig mogelijke verdeling van aansprakelijkheid uit de brand te slepen (artikel 6.21 §§ 1 en 4 van het voorgestelde boek 6).

Macro-economische analyses kunnen van nut zijn in (micro-economische) aansprakelijkheidsgeschillen mits zij ook in dat kader een robuuste, feitelijke onderbouw blijven hebben.

Wanneer daaraan is voldaan, kunnen zij als feitelijk, weerlegbaar vermoeden dienst doen om aan te tonen dat het te beoordelen gedrag zijn oorsprong of minstens zijn verklaring in de macro-economische analyse vindt.

Van het één op één doorduwen van veralgemeende en geabstraheerde macro-economische analyses, inzichten en argumenten in micro-economische verhoudingen is evenwel weinig goeds te verwachten.

Dat is in het bijzonder het geval bij aansprakelijkheidsgeschillen waarvan de uitkomst wordt bepaald door de concrete feitelijke omstandigheden, die door de beoordeler bewezen worden geacht.

Het is immers de bewezen feitelijke toedracht, daarin begrepen de wijze waarop de partijen hebben gehandeld, die uitwijst of de aansprakelijkheidsvoorwaarden, al dan niet, verenigd raakten.

De veralgemeningen en abstraheringen van macro-economische aard zijn hulpmiddelen bij de interpretatie van wat zich, in concreto, mogelijk heeft afgespeeld. Het kan derhalve enkel gaan over feitelijke, weerlegbare vermoedens vermits

³⁰² Zoals eerder wordt met de term “klimaatslachtoffer” verwezen naar de persoon die persoonlijke schade leed of lijdt als gevolg van klimaat-, biodiversiteits- of ecologische ontregelingen.

veralgemeningen en abstraheringen per definitie voorbijgaan aan de, wellicht onuitputtelijke, diversiteit van omstandigheden die elk aansprakelijkheidsgeschil kruiden.

De hiernavolgende randnummers zijn aan die vaststelling gewijd.

94. Wanneer een klimaatslachtoffer zich tot één of meerdere economische actoren (hun deelgenoten) wendt om herstel van schade te bekomen die hij/zij aan klimaat-, biodiversiteits- en/of ecologische ontregeling kan toerekenen, komen de volgende, feitelijke en concrete omstandigheden centraal te staan.

De benadeelde moet aannemelijk maken dat de economische activiteiten van de aangesprokene(n) bijdragen of bijdroegen tot die ontregeling, dat zij daarvan kennis hadden of moesten hebben, dat zij de – schadelijke – gevolgen voor het klimaat, de biodiversiteit of de ecosystemen eveneens kenden of moesten kennen en, ten slotte, dat de schade aan de ontregeling is toe te rekenen.

Het is uiteraard niet mogelijk om in te gaan op alle economische activiteiten die, rechtstreeks of onrechtstreeks, tot klimaat-, biodiversiteits- of ecologische ontregelingen bijdragen.

Bij wijze van voorbeeld, kan worden gedacht aan de uitstoot van broeikasgassen, in het bijzonder van koolstofdioxide (CO₂).

De bijdrage die de uitstoot van broeikasgassen aan de opwarming van de planeet levert, is sinds decennia wetenschappelijk gedocumenteerd (zie onder meer de IPCC-verslagen). Die opwarming is ontregelend voor het klimaat, de biodiversiteit en de ecosystemen, wat eveneens door klimaatwetenschappers, wereldwijd, is beschreven en in kaart gebracht.

De uitstoot van broeikasgassen in het kader van economische activiteiten gebeurt niet “toevallig”. Economische actoren (hun deelgenoten) hebben, om voor de hand liggende economische redenen, een meer dan volledige kennis van hun productieketen, van hun productieproces en van de, door hen vermarkte of verhandelde goederen, producten en diensten. Ze weten, hoe, wanneer, waarom en met welke gevolgen er met (fossiele en andere) brandstoffen als energievoorziening in die productieketen, in hun productieproces en met hun (vermarkte/verhandelde)

goederen, producten en diensten wordt gewerkt. Met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid kan worden aangenomen dat zij hun bijdrage aan de ontregelingen door de uitstoot van broeigassen kennen.

Aangesprokenen die toch beweren dat zij die kennis niet hadden, zullen daarvan het bewijs moeten leveren. Zij lopen het grote risico dat hen wordt tegengeworpen dat een (normaal) voorzichtige en redelijke, economische operator (en haar/zijn deelgenoten), gelet op de beschikbare informatie, sinds lang weet in welke mate de door haar/hem aangewende energie tot de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen bijdraagt. Aldus wordt bij (foutieve) onzorgvuldigheid, resp. nalatigheid aanbeland.

Vermits het (oorzakelijk) verband tussen die ontregelingen en “klimaat”schade, in welke vorm ook, een algemeen bekend feit en ook een ervaringsregel is geworden, zal het bewijs dat de (ontregelende) aangesprokenen wisten, dan wel moesten weten dat hun bijdrage, hier en elders, schade berokkent, geen voeten in de aarde hebben.

95. Eenmaal zover, wordt de hamvraag wat de aangeprokene met de vastgestelde feiten en kennis, die er was (of had moeten zijn), heeft gedaan? Blijkt dat er niets mee werd gedaan ³⁰³, dan wel dat eventuele maatregelen ontoereikend of niet ter zake doende waren (zijn) om de bijdrage aan de ontregelingen te beëindigen of alleszins te reduceren in overeenstemming met de doelstellingen van klimaatneutraliteit, dan volgt daaruit dat de aangesprokene met kennis van zaken (ergo, opzettelijk) of minstens foutief schade aan het klimaatslachtoffer heeft berokkend.
- Zonder haar/zijn bijdrage aan de ontregelingen zouden zij zich immers niet hebben voorgedaan in de omstandigheden waarin ze zich voordoen en zou de klimaatschade zich niet voordoen op de wijze waarop ze zich voordoet.

De omstandigheid dat het theoretisch mogelijk is dat de klimaatschade zich ook zonder de bijdrage van de aangesprokene(n) ³⁰⁴, op dezelfde wijze zou hebben voorgedaan, is niet ter zake dienend. Die “theoretische” mogelijkheid heeft zich immers niet voorgedaan en kan evenmin worden geverifieerd. In de feiten, heeft zich een ander scenario verwezenlijkt waarin de aangesprokene(n) daadwerkelijk aan de ontregelingen bijdroegen, met alle gevolgen vandien. Overigens valt niet te

³⁰³ Of erger, dat die bijdrage in de loop der jaren bleef toenemen in omvang en/of schadelijkheid.

³⁰⁴ Omdat talloze economische actoren (en hun deelgenoten) tegelijk aan de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen bijdroegen en blijven bijdragen.

reconstrueren wat er zou zijn gebeurd indien de aangesprokene(n) hun (ontregelende) bijdrage zouden hebben gestaakt. Zouden zij klimaatneutrale of herstellende economische activiteiten hebben opgezet? Zou hun voorbeeld door anderen zijn opgepikt? Wat zou daarvan het effect op de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen zijn geweest?

De antwoorden op die vragen zijn evenvele gissingen, zodat moet worden voortgegaan op wat zich daadwerkelijk heeft afgespeeld : aangesprokene(n) die met kennis van zaken of minstens foutief, met alle bekende gevolgen, aan de ontregelingen hebben bijgedragen.

96. Het voorgestelde artikel 6.20 van het voorgestelde boek 6 zegt niets anders.

De hiervoor beschreven situaties leiden, volgens die bepaling, om twee redenen naar een aansprakelijkheid in solidum.

Economische activiteiten, ontplooid door meerdere en zelfs door een onbepaald aantal economische actoren (en hun deelgenoten) die, bovendien – in de regel – weten, dat zij daarmee bijdragen aan de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen met bijhorende klimaatrampen, - schade en -slachtoffers, beantwoorden aan de omschrijving van het voorgestelde artikel 6.20 § 1 van het voorgestelde boek 6.

Het betreft immers meerdere personen waarvan tot aansprakelijkheid leidende feiten de oorzaak zijn van eenzelfde (klimaat)schade, wat hun aansprakelijkheid in solidum verantwoordt overeenkomstig artikel 5.168 NBW.

Die aansprakelijkheid in solidum wordt overigens door artikel 6.20 § 2 van het voorgestelde boek 6 eerste alinea bevestigd. Zijn toepassingsvoorwaarden zijn in de hiervoor beschreven situaties verenigd : de economische actoren (hun deelgenoten) zijn aansprakelijk voor eenzelfde tot hun aansprakelijkheid leidend feit (elkeens bijdrage aan de klimaatontregeling, die de klimaatramp, -schade en -slachtoffers tot gevolg had/heeft), waardoor ze in solidum aansprakelijk zijn voor de, door dit feit veroorzaakte schade.

Die bepalingen maken dus duidelijk dat de omstandigheid dat de aangesprokene(n) niet de enige(n) is/zijn die aan de ontregelingen en de bijhorende schade heeft/hebben

bijgedragen, niet het probleem van de klimaatslachtoffers is, maar wel van de aangesprokenen.

Het voorgestelde artikel 6.22 van het voorgestelde boek 6 gaat precies daarom in op de regresvorderingen tussen mede-aansprakelijken.

Wanneer aangesproken economische actoren (hun deelgenoten) het vertikken daarvan gebruik te maken en een verdeling van de schadelast na te streven, is dat hun keuze.

Hun beslissing kan vanzelfsprekend geen invloed hebben op de inhoud, de zin en de draagwijdte van het recht op integraal schadeherstel van de benadeelde, die hen aanspreekt.

97. Terug naar het voorgestelde artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 en het gebruik dat economische actoren (hun deelgenoten) ervan kunnen maken wanneer zij door klimaatslachtoffers tot schadeherstel worden aangesproken.

Hierna wordt de fundamentele kritiek buiten beschouwing gelaten die in voorgaande bijdragen aan bod kwam.³⁰⁵

De hiernavolgende bespreking doet aan die kritiek uiteraard geen enkele afbreuk.

Artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 nemende zoals het er staat, is de kans bijzonder groot dat economische actoren (hun deelgenoten) die door klimaatslachtoffers tot schadeherstel worden aangesproken, onzacht met artikel 6.21 § 3 van het voorgestelde boek 6 in botsing komen.

Althans wanneer de benadeelden aantonen dat de aangesprokenen wisten (en weten) dat hun economische activiteiten aan de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen bijdragen, dat die ontregelingen hier en elders, klimaatrampen, -schade en -slachtoffers veroorzaken en dat zij geen dan wel volkomen ontoereikende maatregelen namen om hun bijdrage aan die ontregelingen te beëindigen of te reduceren in lijn met de doelstellingen van klimaatneutraliteit en -herstel, lacht artikel 6.21 § 3 van het voorgestelde boek 6 hen toe.

Uit die – bij veronderstelling – aangetoonde feitelijke omstandigheden en kennis blijkt namelijk dat de aangesprokene(n) fouten beging met het opzet schade te veroorzaken.

³⁰⁵ J.L. Fagnart, *La faute involontaire de la victime ou la bonne astuce pour réduire les indemnisations* (2023) en L. Cornelis, *“Frémissements et soubresauts avec les faits dont la personne lésée est responsable et qui sont une des causes du dommage”* (2023) beiden raadpleegbaar op www.lawbackontrack.org.

De voortzetting, met volledige kennis van zaken, van onregelend en schadeberokkenend gedrag houdt in dat de aangesprokene er de benadeelden bijneemt, wat neerkomt op foutief gedrag met het opzet schade te veroorzaken.

Voor de aangesprokene zijn de te verwachten slachtoffers verwaarloosbaar : “vallen er geen (klimaat-) slachtoffers des te beter, vallen er (klimaat-)slachtoffers dan is dat maar zo”, zo denkt hij/zij.

Het gedrag dat dergelijke geestesgesteldheid veruiterlijkt is frauduleus, bedrieglijk. Het is gekenmerkt door de wil om anderen schade te berokkenen als het zo uitdraait, zonder de minste maatregel om schade voor anderen te vermijden.

Volgens artikel 6.21 § 3 van het voorgestelde boek 6 is de (aansprakelijke) aangesprokene “gehouden tot gehele schadeloosstelling indien hij aansprakelijk is op grond van een fout die hijzelf, of een persoon voor wie hij aansprakelijk is, beging met het opzet schade te veroorzaken”. Die aansprakelijke verliest derhalve de (overigens betwistbare) mogelijkheid om een deel van de schadelast op de benadeelde af te wentelen.

98. Aan die “sanctie”³⁰⁶ kan de aangesprokene “ontsnappen” door aannemelijk te maken dat hij/zij geen kennis van haar/zijn bijdrage aan de ontregelingen had en/of evenmin kennis had van de klimaatrampen, -schade en -slachtoffers als gevolg van die ontregelingen.

Die foutieve “onwetendheid” laat de aangesprokene toe een lonend beroep op artikel 6.21 § 1 van het voorgestelde boek 6 te doen wat tot een zgn. verdeling van de aansprakelijkheid leidt.

In artikel 6.21 § 1 van het voorgestelde boek 6 wordt schroomvol gesproken van “een vermindering” van “het recht op schadeloosstelling in de mate waarin dit feit³⁰⁷ heeft bijgedragen tot het ontstaan van de schade”.

Een tweede ontsnappingsroute bestaat erin dat de aangesprokene, die een fout beging met het opzet schade te veroorzaken, aantoont dat de benadeelde³⁰⁸ eveneens een fout beging met het opzet schade te veroorzaken (artikel 6.21 § 4 van het voorgestelde

³⁰⁶ Die er in werkelijkheid geen is vermits de fout van het slachtoffer wettelijk geen verdeling van aansprakelijkheid vermag te verantwoorden, zoals toegelicht in de bijdragen waarnaar wordt verwezen in voetnoot 302.

³⁰⁷ Toegerekend aan het slachtoffer : het betreft niet enkel de zgn. fout van het slachtoffer, maar ook (begrijp wie dit kan !) de feiten waarvoor de benadeelde aansprakelijk is.

³⁰⁸ Of een persoon waarvoor de benadeelde aansprakelijk is.

boek 6). Als “beloning“ mag de aangesprokene dan opnieuw hopen op de verdeling van aansprakelijkheid/vermindering van het recht op schadeloosstelling, die artikel 6.21 § 1 van het voorgestelde boek 6 haar/hem toeschuift.

Het criterium dat de rechter³⁰⁹ moet gebruiken om de mate te bepalen waarin het feit, waarvoor de benadeelde aansprakelijk is, tot het ontstaan van de schade heeft bijgedragen, moet noch in artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6, noch in enig andere bepaling van het wetsvoorstel, noch in de Toelichting worden gezocht.

Uit dit stilzwijgen volgt de impliciete (?) aansprakelijkheidsregel dat de (eind)veroordeler zich daarover, geval per geval, naar eigen inzichten, kan uitspreken. Dat kan voor de benadeelde bijzonder goed of dramatisch slecht aflopen en voor de aangesprokene precies het omgekeerde effect hebben.

De bewering dat het niet anders zou kunnen houdt geen steek. De wetgever kan zelf een (verdeel- of verminderings)criterium uitwerken³¹⁰; een beroep op de befaamde (maar nietszeggende) “wijsheid van de rechter“ is geenszins onoverkomelijk.

Niet op het vlak van de causaliteitsdoorbreking (artikel 6.19 § 2 van het voorgestelde boek 6), maar wel bij een echte (artikel 6.22 van het voorgestelde boek 6) of vermeende (artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6) verdeling van aansprakelijkheid, kan de wetgever een zinvol criterium aanreiken in functie van het onvoorzienbaar karakter van de schade in het licht van de normale gevolgen van het tot aansprakelijkheid leidende feit en/of met de omstandigheid dat dit feit niet op betekenisvolle wijze heeft bijgedragen tot het ontstaan van de schade.³¹¹

99. Dat alles gezegd zijnde, is de vraag of klimaatslachtoffers het risico lopen dat zij in de artikelen 6.21 §§ 1 en/of 4 van het voorgestelde boek 6 verstrikt geraken. Dat de aangesprokenen niets liever wensen, ligt voor de hand : de toepassing van die bepaling scheelt voor hen meer dan een slok op een borrel.

Zoals bij ordinaire benadeelden het geval kan zijn, kunnen ook klimaatslachtoffers, onder omstandigheden, worden betrapt op foutieve tekortkomingen die (causaal) hebben bijgedragen tot de schade waarvan zij het herstel vorderen.

³⁰⁹ Of scheidsrechter.

³¹⁰ Indien word beslist (quod certe non) om artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 te behouden.

³¹¹ Waarbij die concepten voor verdere precisering en afbakening vatbaar blijven.

Bij wijze van voorbeeld is te verwijzen naar klimaatslachtoffers die met betrekking tot een voorziene of voorzienbare klimaatramp geen of onvoldoende voorzorgsmaatregelen namen, die ongepaste keuzes maakten op het moment dat de klimaatramp zich voordeed of die nalieten de maatregelen te treffen die toelieten de schade te beperken...

Onder omstandigheden zal hun gedrag een foutief karakter vertonen wanneer het niet beantwoordt aan het gedrag van een (normaal) voorzichtig en redelijk klimaatslachtoffer, in dezelfde omstandigheden geplaatst (artikel 6.7 van het voorgestelde boek 6).

In de mate dat het incoherente ³¹² artikel 6.21 tot boek 6 blijft behoren, kunnen dergelijke fouten tot een verdeling van aansprakelijkheid, resp. een vermindering van het recht op (integraal) schadeherstel leiden (artikel 6.21 § 1 van het voorgestelde boek 6). ³¹³

Daaraan zullen klimaatslachtoffers niet kunnen ontsnappen.

Kunnen de aangesproenen zich (ruimer) bedienen van het, hiervoor reeds besproken macro-economische argument ³¹⁴ om artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 op het klimaatslachtoffer los te laten?

Kunnen zij met een kans op succes inroepen dat de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen het gevolg zijn van het overdadige en foutieve afname- en consumptiegedrag dat in onze contreien, de Unie, de (rijke) Westerse wereld, in de regel, bij elk klimaatslachtoffer moeiteloos kan worden gedetecteerd?

100. Die vragen komen vroeg of laat op het bord van de Hoven en Rechtbanken.

Voor de goede orde is te benadrukken dat zij pas relevant zijn of worden eenmaal is vastgesteld dat de benadeelde schade leed, resp. lijdt als gevolg van klimaat-, biodiversiteits- en/of ecologische ontregelingen waartoe de economische activiteiten van de aangesprokene hebben bijgedragen, resp. bijdragen, met dien verstande dat hij/zij daarvan kennis had of moest hebben en naliet de maatregelen te nemen die de

³¹² Incoherent omdat het botst zowel met het basisbeginsel van het aansprakelijkheidsrecht dat de schade (onrechtmatig) aan een ander moet zijn veroorzaakt (artikel 6.6 van het voorgestelde boek 6), als met de voorranghebbende rechtsregels die grondrechten aan de benadeelde toekennen.

³¹³ Weliswaar niet ten aanzien van een minderjarige benadeelde die de leeftijd van twaalf jaar niet heeft bereikt (artikel 6.21 § 1, tweede alinea van het voorgestelde boek 6).

³¹⁴ Zie hiervoor nrs. 80-81.

bijdrage beëindigen of in overeenstemming brengen met de doelstellingen van klimaatneutraliteit en -herstel.

Die vaststelling houdt in dat het bestaan van een causaal verband in de zin van artikel 6.19 van het voorgestelde boek 6 werd aangenomen. Gelet op de vage en open bewoordingen van artikel 6.19 § 2 van het voorgestelde boek 6 is die vaststelling geen detail voor klimaatslachtoffers, maar een risicovolle klip die hen overlevert aan de beoordelingsvrijheid van de (ultieme) rechter. Uit de rechtspraak blijkt alvast dat die niet noodzakelijk slachtoffervriendelijk is. Zijn “beleid” kan een volstrekt andere richting aanwijzen.³¹⁵

In dat – per hypothese – vastgesteld aansprakelijkheidskader komt dan de vraag aandrijven of de aangesproken economische actoren (hun deelgenoten) het klimaatslachtoffer een fout kunnen aanwrijven omdat haar/zijn afname- en consumptiegedrag van goederen, producten en diensten, ononderbroken, tot de ontregelingen bijdroegen en blijven bijdragen, terwijl het klimaatslachtoffer daarvan, gelet op de omstandigheden, kennis had of behoorde te hebben?

Om meerdere redenen dringt zich een ontkennend antwoord op.

101. Ongeacht of het klimaatslachtoffer een afnemer of consument is of was van de goederen, producten of diensten van de, in casu, aangesprokenen economische actoren (hun deelgenoten), kan de afname of consumptie van goederen, producten en diensten door die aangesprokenen (hun deelgenoten) niet worden ingeroepen als een tot aansprakelijkheid leidend feit van de benadeelde.

De afnemers en consumenten doen immers precies en niets anders dan wat economische actoren en hun deelgenoten, met inbegrip van de aangesprokenen, hen vragen te doen en overigens aan alle (potentiële) afnemers en consumenten vragen, zoals blijkt uit de publiciteits-, marketing- en promotiecampagnes die zij gebruik(t)en.

³¹⁵ Vermits de artikelen 6.23 en 6.24 van het voorgestelde boek 6 ervan uitgaan dat geen causaal verband wordt bewezen, rijst de vraag of zij met artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 combineerbaar zijn? Het zou te ver leiden, daarop in te gaan. Wel is erop te wijzen dat het antwoord voor beide bepalingen verschillend kan zijn. In artikel 6.23 van het voorgestelde boek 6 wordt verwezen naar een fout van de aangesprokene, wat een verband legt met artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6. Artikel 6.24 van het voorgestelde boek 6 is voornamelijk gebaseerd op feiten die – enkel – een risico genereren waardoor de schade kon ontstaan die zich heeft voorgedaan. Het lijkt betwistbaar dat “risico” aan te merken als een tot aansprakelijkheid leidend feit.

Voor wie daaraan zou twijfelen : economische actoren (hun deelgenoten) brengen geen goederen, producten of diensten in omloop (op de markt)³¹⁶ om ermee te blijven zitten en ze, na verloop van enige tijd, naar de schroothoop te brengen of uit het aanbod te schrappen, om daarna het productieproces toch over te doen.

Het economisch liberale model zit anders in elkaar. Er wordt gestreefd naar geoptimaliseerde netto-winst, resp. rendement; daartoe moeten de in omloop gebrachte goederen, producten en diensten zo lucratief en zo snel mogelijk aan de m/v/x zijn gebracht.

Het is dan ook ongerijmd te noemen dat aangesproken economische actoren (hun deelgenoten) die – in groep met andere actoren en deelgenoten en door middel van daarop afgestemd gedrag – aanzetten tot afname en/of consumptie van hun goederen, producten of diensten, daarin een “tot aansprakelijkheid leidend feit” ontwaren wanneer ze dat resultaat (de afname; de consumptie) bereiken.

Even ongerijmd is dat zij het foutief karakter van het afname- en consumptiegedrag afleiden uit het klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch verstorend karakter van hun productieketen, van hun productieproces en van de goederen, producten of diensten die zij op de markt brengen en/of verhandelen. Zij beweren namelijk dat het de afnemers en consumenten zouden zijn die hen daartoe “aanzetten”, terwijl de economische actoren (hun deelgenoten) en niemand anders bepalen hoe zij hun productieketen en -proces in elkaar zetten en welke goederen, producten en diensten zij aan de m/v/x brengen.

Hun keuzes en beslissingen bepalen niet enkel het ontregelend karakter van hun productieketen en -proces, maar dat het gebruik of het verbruik door afnemers en consumenten van hun goederen, producten en diensten.

Aangesproken economische actoren (hun deelgenoten) slaan de bal derhalve mis wanneer ze beweren dat klimaatslachtoffers zich niet als een (normaal) voorzichtig en redelijk persoon, in dezelfde omsatandigheden, hebben gedragen door producten, goederen of diensten af te nemen en/of te consumeren die zij, zoals vele andere economische actoren (hun deelgenoten), “vermarkten” en waarvan ze “vragen” dat ze worden afgenomen en/of verbruikt.

³¹⁶ En verhandelen ze evenmin met die bedoeling.

102. Hoe dan ook, moeten economische actoren (hun deelgenoten) die met dat verweer uitpakken, op een grond van uitsluiting van aansprakelijkheid stoten.

Volgens artikel 6.9, 5° van het voorgestelde boek 6 is de “persoon ³¹⁷ die de toepasselijke gedragsregel niet naleeft, (...) niet aansprakelijk op grond van artikel 6.6 van het voorgestelde boek 6: (...) 5° wanneer de benadeelde geldig heeft toegestemd in de aantasting van belangen waarover deze kan beschikken“.

Economische actoren (hun deelgenoten) die zich toeleggen op activiteiten om goederen, producten en/of diensten in omloop te brengen of te verhandelen, geven met zekerheid aan afnemers en consumenten de geldige toestemming om die te verwerven. Hun toestemming betreft zowel de eigen goederen, producten en diensten, als – in het algemeen – het afname- en het consumptiegedrag. Economische actoren (hun deelgenoten) weten immers dat het economische systeem een netwerk van afnamen en consumpties is, waarvan de verwezenlijking van hun economische belangen en doelstellingen afhankelijk is. Wanneer het in dat netwerk misloopt, kan dat mijlenver dramatische gevolgen hebben voor economische actoren (hun deelgenoten). De Covid 19-pandemie heeft zulks, recent en op grote schaal, nogmaals duidelijk gemaakt. ³¹⁸

Mede gelet op het regulerende kader, houdt hun toestemming verder in dat zij ermee instemmen aangesproken (en gesanctioneerd) te worden, wanneer hun economische activiteiten ³¹⁹, rechtstreeks of onrechtstreeks, schade aan afnemers, consumenten of derden veroorzaken.

Vermits die aanspraken kunnen leiden tot een verplichting tot schadeherstel, impliceert hun geldige toestemming dat zij aanvaarden dat die eventuele schadelast op hun patrimonium of inkomen rust waarover zij kunnen beschikken. Die aantasting van hun belangen wordt derhalve gerechtvaardigd door hun geldige toestemming (artikel 6.9, 5° van het voorgestelde boek 6).

³¹⁷ Wat in casu het klimaatslachtoffer zou zijn.

³¹⁸ De financieel, economische en monetaire crisis die zich vanaf 2007 manifesteerde, is een ander grootschalig voorbeeld. Op kleinere schaal kan worden verwezen naar situaties die door het insolventierecht worden georganiseerd.

³¹⁹ Erop gericht goederen, producten en/of diensten aan de m/v/x te brengen.

103. Ondergeschikt, verhindert ook Boek 1 BW, en in het bijzonder zijn artikelen 1.1, 1.3, 1.10 en 1.11, dat economische actoren (hun deelgenoten) zich, in de onderzochte omstandigheden, van artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 bedienen.

Economische actoren (hun deelgenoten) die zich – met kennis van zaken – in een complex economisch netwerk inschakelen met het oog op het in omloop brengen en/of verhandelen van goederen, producten en diensten en aanzetten tot afname en consumptie ³²⁰ wetende dat hun productie, verhandeling, het gebruik of verbruik ontregelend en finaal schadeberokkenend zijn, handelen in strijd met het algemeen rechtsbeginsel “*fraus omnia corrumpit*” ³²¹, alsmede met de artikelen 1.3, 1.10 en 1.11 BW.

Procesgedrag ³²² dat erop neerkomt aan klimaatslachtoffers hun afname – en/of consumptiegedrag als een, zelfs opzettelijke, fout aan te wijven, kan daarom niet door de beugel.

Het zijn immers de aangesproken economische actoren (hun deelgenoten) die met ontregelende activiteiten ontregelende goederen, producten en diensten voortbrengen, verhandelen en, met alle denkbare middelen, o.m. de benadeelden tot afname en consumptie aanzetten.

Achteraf op dat, door hen gewenst afname- en consumptiegedrag terugkomen, wanneer afnemers en consumenten de pech hebben klimaatslachtoffers te worden en hen tot schadeherstel aanspreken, om aan de (wettelijke) plicht van (integraal) schadeherstel te ontsnappen, komt jegens die benadeelden andermaal neer op bedrieglijk/frauduleus gedrag. Het gaat bovendien in tegen de juridische grondslagen waarop de morele en de sociale orde van de maatschappij berusten en valt ook onder het verbod van rechtsmisbruik.

Het beroep, dat de aangesprokene in die omstandigheden op artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 doet, moet dan ook worden geneutraliseerd.

³²⁰ Waarvan hun economisch(e) welzijn en welvaart afhankelijk zijn.

³²¹ Dat krachtens artikel 1.1 BW een onderdeel van het burgerlijk, en ruimer (privaat)recht blijft.

³²² Het beroep op artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 beantwoordt daaraan.

dd) de overheid als klimaatslachtoffer

104. Wanneer een overheid, van welk niveau ook, zich als klimaatslachtoffer manifesteert en van economische actoren (hun deelgenoten) schadeherstel vordert, bevindt zij zich in vergelijking met andere klimaatslachtoffers weliswaar in een vergelijkbare, maar niettemin toch verschillende situatie.

Met betrekking tot haar afname- en consumptiegedrag kan de overheid zich op de voorgaande analyse beroepen om de eventuele toepassing van artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 te neutraliseren. Op zichzelf volstaat haar afname- en consumptiegedrag dus niet om aan de overheid als klimaatslachtoffer (integraal) schadeherstel te ontzeggen.

Als klimaatslachtoffer zal de overheid evenwel krijgen af te rekenen met de hiervoor besproken (macro-economische) verwijten, met dien verstande dat de aangesprokenen ze in een micro-economisch aansprakelijkheidsjasje zullen proberen te steken.

Er zal worden ingeroepen dat de benadeelde overheid niets, te weinig en/of veel te laat deed of tussenkwam om de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen onder controle te houden. Haar (klimaat)schade zal door de aangesprokenen aan die tekortkomingen worden toegerekend zodat de overheid zich in het bad van artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 bevindt.

105. Op het eerste zicht, lachen de feiten de aangesprokenen toe. Zij kunnen, gestaafd door bewijs, invoeren dat de overheid minstens vanaf het begin van de jaren 1990 ³²³ op de hoogte was zowel van de zich voordoende en ontwikkelende klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen, als van het daarmee gepaard gaande risico van klimaatrampen, -schade en -slachtoffers. De jaarlijkse (COP) conferenties in UNO-verband en hun alarmerende bevindingen bevestigen zulks.³²⁴

³²³ In 1992 greep de eerste Conference of the Parties (COP) plaats in Rio de Janeiro.

³²⁴ Die bevindingen zijn het voorwerp van de IPCC en de IPBES-verslagen.

Wat werd met die voortschrijdende kennis en inzichten in de meest recente decennia door de overheid gedaan, zullen zij opwerpen?

Hadden de overheden ze niet moeten omzetten in praktische maatregelen die, vanaf het laatste decennium van de twintigste eeuw, de ontregelingen, efficiënt en effectief, aanpakten en neutraliseerden?

Wie anders dan de overheden kan dergelijke maatregelen concipiëren, uitwerken, opleggen en afdwingen, zal daaraan fijntjes of nijdig worden toegevoegd.

Volgens de aangesprokenen, kan de overheid niet aan die moeilijke vragen ontkomen en laat het antwoord geen twijfel : de overheid faalde schromelijk.

De afwezigheid van tijdige, efficiënte en effectieve overheidsmaatregelen heeft ertoe geleid dat de door de overheden geregistreerde en opgevolgde ontregelingen zich steeds verder hebben kunnen ontwikkelen en, finaal, kantelpunten³²⁵ overschreden, waardoor klimaatrampen, -schade en -slachtoffers onvermijdelijk werden en blijven.

Zonder pardon is hun besluit dan ook dat een overheid, die zich als klimaatslachtoffer aandient, fouten beging die opzettelijk aan anderen en aan haarzelf schade veroorzaakten, resp. veroorzaken (artikel 6.21 § 2 van het voorgestelde boek 6), dan wel moet opdraaien voor zware, grove, onvergeeflijke fouten die tot haar schade hebben bijgedragen, zodat zij het overgrootste deel van die schade voor haar rekening moet nemen (artikel 6.21 §§ 1 en 4 van het voorgestelde boek 6).

106. Ten beste gegeven door aangesproken economische actoren (hun deelgenoten) heeft die tirade iets merkwaardigs.

Zij komt, impliciet, neer op een sterk pleidooi ten gunste van meer en gespierder overheidstussenkomsten in economische activiteiten allerhande.

Het tot de overheid gerichte verwijt komt er, kort en goed, op neer dat zij niet, onvoldoende, ondoelmatig en/of laattijdig in het productie-, verhandelings-, afname- en consumptiegedrag van economische actoren, hun deelgenoten, hun afnemers en hun consumenten ingreep, zodat de ontregelingen zijn geworden wat ze nu³²⁶ zijn.

³²⁵ Over die kantelpunten zie o.m. J. Hickel, *Less is more. How degrowth will save the world*, Londen, Windmill, 2020, 122-125; zie ook T. Parrique, *Ralentir ou périr. L'économie de la décroissance*, Paris, Seuil, 2022, 195-201 en 222-226.

³²⁶ In 2023 met bangelijke vooruitzichten voor de komende decennia (zoals uit de IPCC-verslagen blijkt, in het bijzonder AR 6).

De achterliggende idee is derhalve dat overheden vanaf de vroege jaren 1990 met efficiënte, effectieve, dwingende en afgedwongen regulering in de ontregelende activiteiten (productie, verhandeling, afname, consumptie) had moeten ingrijpen en zo doende de ontsparing van de ontregelingen had moeten en kunnen vermijden. Immers overheidsingrijpen zou klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen, alsmede de bijhorende rampen, schade en slachtoffers hebben kunnen vermijden, zo wordt con brio aangevoerd.

Concreter en bij wijze van voorbeeld, hadden de overheden vanaf de prille jaren 1990 het gebruik van fossiele brandstoffen moeten verbieden of minstens sterk beperken en (snel) uitschakelen. Daardoor zou meteen en massaal werk zijn gemaakt van de ontwikkeling van hernieuwbare energie (uit wind, zonlicht, waterstromen...) ³²⁷, zonder verdere (overheids)subsiëring van fossiele brandstoffen.

Voor een regulator die deze transitie (van fossiele brandstoffen naar hernieuwbare energie) wil verwezenlijken is het gamma van klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch neutrale en herstellende maatregelen overigens schier onuitputtelijk, zowel opzichtsproducenten en verhandelaren, als opzichtsafnemers en consumenten.

107. Aan de vaststelling dat aangesproken economische actoren (hun deelgenoten) plots economisch overheidsinitiatief en -ingrijpen de hemel inprijzen, hangt een geurtje. Het economisch liberalisme en, in zijn scherpste vorm, het economisch neoliberalisme verfoeien – in de regel – het overheidsoptreden in economische aangelegenheden, althans wanneer het samenlevingsverband zich ent op de democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels.
- Hun ideologische ommezwaai moet dan ook eerder worden gelezen als een middel om de overheid-klimaat-slachtoffer op de toepassing van artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 te vergasten.
- Die aangeboren handigheid, ook opportunisme genoemd, is evenwel – in dit kader – van het “goede” te veel.
- Economische actoren (hun deelgenoten) hebben de overheid, in welke vorm ook, niet nodig om zelf de maatregelen te nemen, waarvan ze, ten aanzien van die overheid,

³²⁷ Zie o.m. A. Verbruggen, Energie- en klimaatbeleid ontluisterd. Democratische omwenteling tegen neoliberale doorbraak, Garant, Antwerpen-Apeldoorn, 2023, 21-35.

beweren dat zij hen door die overheid hadden moeten worden opgelegd om de ontregelingen te voorkomen of te beperken.

Zoals aangestipt ³²⁸, hadden economische middens vanaf de jaren 1970 door dat de nagestreefde economische ontwikkeling ³²⁹ het klimaat, de biodiversiteit en de ecosystemen onder hoogspanning zouden zetten en aantasten.³³⁰

In de plaats van daarmee iets aan te vangen (via autoregulering), sloegen de economische middens de weg in die leidt naar een economisch neoliberale dijkbreuk. Het neemt niet weg dat zij de, door hen veroorzaakte ontregelingen en, in het bijzonder, de door de overheden, in UNO-verband, daaraan bestede aandacht steeds in de gaten hielden en blijven houden. Die aandacht strekt er niet toe om de overheden tot ingrepen aan te zetten, maar wel om eventuele ingrepen te vermijden of om hun draagwijdte en impact tijdig te kunnen beperken.

Om op het klimaat-, biodiversiteits- en ecologisch beleid te wegen, staan ze klaar om, altijd en overal, hun stem te laten horen en liefst het laatste woord te hebben.³³¹

Kortom, de overheden hebben inzake ontregelingen en hun gevolgen nooit een kennisvoorsprong op economische actoren (hun deelgenoten) gehad. Alle kennis waarover zij beschikten werd overigens steeds met die economische actoren (hun deelgenoten) gedeeld. Of het omgekeerde zich voordoet of heeft voorgedaan, is veel minder zeker.³³²

Het is mogelijk dat die kennis en informatie niet in elk detail tot elke KMO doordrong, maar de aandacht die in de verenigde media aan de jaarlijkse Conference of the Parties (COP) werd besteed, kon niemand ontgaan, ook KMO's niet.

Indien zij dat hadden gewild, dan hadden economische actoren (hun deelgenoten), groot en klein, op eigen houtje, in samenwerkingsverbanden of in het kader van beroepsverenigingen, vanaf de jaren 1970-1990 kunnen uitzoeken, met investeringen in R&D (onderzoek en ontwikkeling), hoe hun bijdrage aan de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen kon worden vermeden, geneutraliseerd of teruggedraaid.

³²⁸ Die kennis gaat voort op D.H. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers, W.W. Behrens III, *The limits to growth. A report for the club of Rome's project on the predicament of mankind*, Londen, Earth Island Ltd, 1972, 205 p, in het bijzonder p. 45-48.

³²⁹ Op de leest van het economisch (neo)liberalisme geschoeid.

³³⁰ Wat voor heel wat opschudding zorgde, zoals blijkt o.m. uit de 1972 "United Nations Conference on the human environment" gehouden te Stockholm.

³³¹ Zelfs in het kader van het IPCC en het IPBES; niet voor niets noemde de huidige (Be) eerste minister de COP28 (Dubai) een "industrietop".

³³² Afgedekt als vertrouwelijke informatie, als zakengeheimen of als intellectuele eigendom.

De, vaart die de ontregelingen ontwikkelden, toont overduidelijk aan dat de operatoren (hun deelgenoten) op elk niveau van economische activiteit, die weg nog steeds niet willen volgen. In de regel werd het netto-resultaat (het rendement op investeringen) van de bedrijfsvoering integendeel, rechtstreeks of onrechtstreeks, aangewend om de bijdrage aan de ontregelingen te consolideren en op te drijven.³³³

108. Het (foutief) stilzitten van de aangesproken economische actoren (hun deelgenoten) verschoont vanzelfsprekend niet het (gebeurlijk foutief) stilzitten van de overheid. De hypothese van een pluraliteit van tot aansprakelijkheid leidende feiten moet dan ook worden onderzocht.

Het lijkt, in een democratisch samenlevingsverband, geen enkele twijfel dat elke, in beginsel, wetgevende overheid, binnen het kader van haar bevoegdheden, regulerend kan tussenkomen in de handel en wandel van alle personen die zich onder haar gezag bevinden.

Economische activiteiten zijn daarop geen uitzondering.

De regulerende tussenkomst neemt de vorm aan van dwingende geboden of verboden. Aan de personen, die zich in de toepassingsvoorwaarden bevinden, wordt een welbepaald gedrag opgelegd of verboden. Het dwingend karakter van de regulering³³⁴ verwijst, enerzijds, naar sanctie- en dwangmaatregelen die bij haar miskennis (kunnen) worden aangewend en, anderzijds, naar de onmogelijkheid van rechtsgeldige afwijking, zelfs niet in onderling akkoord of met op elkaar afgestemde gedragingen.

Wanneer “gedragwijzen” worden gereguleerd, verhinderen of beperken dwingende gebods- of verbodsbepalingen de uitoefening van grondrechten die, per hypothese, tegen het dwingende verbod of gebod ingaat.

³³³ Zie onder meer M. Mazzucato, *The entrepreneurial state. Debunking public vs. Private sector myths*, Londen, Anthem press, 2013, 237 p.

³³⁴ Behalve in de gevallen die uitdrukkelijk door de bevoegde wetgever zijn voorzien.

Wanneer het dwingende gebod/verbod betrekking heeft op economische activiteiten, wordt “de vrijheid van handelen en ondernemen”³³⁵ van economische actoren (hun deelgenoten) geraakt.

Gebrand op het economisch (neo)liberalisme, waarvan ze doordrongen zijn, worden economische actoren (hun deelgenoten), in de regel, bloednerveus van zodra ze maar de indruk krijgen dat de (wetgevende) overheid zich alweer met hun economische activiteiten wil bemoeien, op welke wijze ook.

Regulerende tussenkomsten worden over het algemeen door hen gebrandmerkt en bestreden als regelrechte aanslagen op hun vrijheid van handelen en ondernemen.

109. De democratische kanteling³³⁶ had als gevolg dat de economische actoren (hun deelgenoten) een (bescheiden) minderheid in het samenlevingsverband werd, die de politieke macht³³⁷ uit handen gaf.

De behartiging, resp. verdediging van hun economische belangen moest, door hen, aan die nieuwe, eerder ongekende situatie worden aangepast.

Het heeft geleid tot een “stellingenoorlog”. De economische en juridische verworvenheden³³⁸ werden door hen met hand en tand, zowel preventief, als curatief verdedigd. Uiteraard werd de kans niet gemist, wanneer die zich voordeed, om die verworvenheden te consolideren of te versterken.

Preventief wordt politieke vertegenwoordiging beoogd en het wegen op wetgevende processen door tussenkomst van experts, adviseurs en lobbyisten. Curatief wordt ernaar gestreefd om wetgevende initiatieven en tussenkomsten te neutraliseren of minstens af te zwakken.

Juridisch wordt die strategie “verantwoord” door de zgn. vrijwaring van de vrijheid van handelen en ondernemen. (Macro) economisch wordt gewierookt met de groei van het BNP, waarvan – zo werd decennialang (onterecht) vooropgesteld – eenieders toenemende welvaart afhankelijk zou zijn (“trickle down economics”).

³³⁵ In die zin moet de Toelichting (p.5) worden begrepen: de aansprakelijkheidsregel legt een plicht tot integraal schadeherstel op die de ontplooiing van economische activiteiten kan treffen, treft.

³³⁶ Op papier, voltrokken vanaf het midden van de twintigste eeuw met het algemeen, enkelvoudig stemrecht van – in beginsel – alle meerderjarige mannen en vrouwen en hun verkiesbaarheidsrecht

³³⁷ Niet de economische of financiële macht.

³³⁸ Waarvan de verenigbaarheid met de democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels, per definitie, ontbrak dan wel, minstens niet vaststond.

Die goed geöliede strategie ³³⁹ werd en wordt ook toegepast op overheidsinitiatieven en -tussenkomsten die op de bescherming van het klimaat, de biodiversiteit en de ecosystemen betrekking hebben.

Dat andere ³⁴⁰ klimaatslachtoffers aan de overheid kwalijk nemen dat zij niet, onvoldoende, ondoelmatig of laattijdig de ontregelende economische activiteiten ³⁴¹ aanpakte, kan – onder nader te bepalen omstandigheden ³⁴² – worden begrepen.

Dat economische actoren (hun deelgenoten) zulks met betrekking tot hun en andermans economische activiteiten doen, is een ander paar mouwen gelet op de verhouding die bestaat tussen de overheid en de economische actoren (hun deelgenoten).

110. Het kan daardoor, voor economische actoren (hun deelgenoten), niet volstaan aan te tonen, dat de overheid het klimaat, de biodiversiteit, de ecosystemen niet, onvoldoende, ondoelmatig en/of laattijdig beschermd. Zij zullen, gelet op de kennis die zij van hun economische activiteit hebben en op de wijze waarop zij die activiteit, alleen of in groep met anderen, van overheidsinitiatief en -tussenkomst afschermden, meer moeten aanleveren.
- Zij zullen moeten aantonen welke maatregelen de overheid op welk moment met betrekking tot hun en/of andermans activiteiten had moeten treffen om – volgens hen – foutloos te handelen.

Die informatie en situering in de tijd is onontbeerlijk om het feitelijke kader te reconstrueren waarin het gelaakte overheidsoptreden (stilzitten; onvoldoende, ondoelmatig en/of laattijdige tussenkomst) zich voordeed.

Nicotine, fossiele brandstoffen met hernieuwbare energie, atoomenergie, glysofaat, PFAS en PFOS... zijn echt niet de enige (ontregelende) stoffen en energievormen die sinds decennia het voorwerp zijn geweest en blijven van een bikkelharde confrontatie tussen economische actoren (hun deelgenoten) en de overheid, wanneer die zich roert om “iets” aan de ontregeling en haar risico's te doen.

³³⁹ Gevolgd en toegepast zowel door individuele ondernemingen (hun deelgenoten), als door (lokale, regionale, nationale, Unie- en wereldwijde) economische organisaties en beroepsverenigingen.

³⁴⁰ Dan de overheid.

³⁴¹ Rechtstreeks en onrechtstreeks (via de erdoor geproduceerde en verhandelde goederen, producten en diensten.

³⁴² Zie hierna nrs.126-131.

Op zichzelf is economisch(e) tegenkating en dreigement geen grond van uitsluiting van overheidsaansprakelijkheid (artikelen 6.8 en 6.9 van het voorgestelde boek 6). Van een (normaal) voorzichtige en redelijke overheid kan en mag immers worden verwacht dat zij zich daarbij niet neerlegt, wanneer (democratische) samenlevingsbelangen op het spel staan.

Gelet op de dramatische gevolgen van klimaatrampen is dat zonder meer het geval wanneer het over klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen gaat : ook een standstill is dan geen optie.

111. In de verhouding tussen economische actoren (hun deelgenoten) en de overheid kunnen de omstandigheden, die zich voordeden op het moment waarop de overheid, volgens die actoren en hun deelgenoten, had moeten tussenkomen met de maatregelen die zij aanvoeren, echter niet over het hoofd worden gezien.

De toepasselijke algemene zorgvuldigheidsnorm is immers in functie van die feitelijke omstandigheden te bepalen (artikel 6.7 van het voorgestelde boek 6).

Die omstandigheden, bepalend voor de wijze waarop economische actoren (hun deelgenoten) en de overheid zich jegens elkaar, o.m. op het vlak van klimaat, biodiversiteit en ecosystemen, gedroegen, waren/zijn in 1993, 2003, 2013 en 2023 niet dezelfde.

De zienswijzen, analyses, studies, adviezen... van of uitgaande van economische actoren (hun deelgenoten, adviseurs, protagonisten en supporters), aangewend om de overheid van tussenkomst te doen afzien, om de inhoud, de zin en de draagwijdte van haar tussenkomst af te zwakken of om haar op hun economische belangen af te stemmen (zgn. win-win situaties) zijn meer dan relevant. Zij moeten bij het debat en de foutbeoordeling worden betrokken.

Om hen op het spoor te komen, moeten de aangesproken actoren (hun deelgenoten) preciseren wat de overheid – klimaatslachtoffer op welk moment had moeten doen om ontregelende economische activiteiten aan te pakken.

Die tijdsgebonden informatie laat de overheid en de beoordeler toe het feitelijke kader en de tijdsgeest te reconstrueren.

Een andere, niet te onderschatten omstandigheid is de rechtspraak van de hoogste rechtscolleges (supranationaal en nationaal) ³⁴³ die, in het kader van de redelijkstoets,

³⁴³ Van het Grondwettelijke Hof (eerder het Arbitragehof), het EHRM en het Hof van Justitie.

tot op de dag van vandaag eerder de neiging hebben om aan de vrijwaring van “de vrijheid van handelen en ondernemen” meer gewicht te geven dan aan ongelijkheid, klimaat, biodiversiteit en ecosystemen wanneer de wetgever aan die vrijheid beperkingen oplegt. Dergelijke beperking wordt als een zgn. “uitzondering” opgevat en aan een “restrictieve interpretatie” onderworpen.

Er wordt een open deur ingetrapt met de vaststelling dat (onder meer) de bescherming van klimaat, biodiversiteit en ecosystemen niet behoort tot de prioriteiten van die rechtscolleges, althans niet in de voorbije zeventig jaren.

Dat de wetgevende, resp. uitvoerende machten met die rechtspraak rekening hielden en haar in het overheidsbeleid integreerden, kan bezwaarlijk foutief worden genoemd.

112. Niets aan de hand, repliceren de aangesprokenen, er bestaat ook zoiets als overheidsaansprakelijkheid voor fouten begaan door de rechterlijke macht.

Het principe daarvan staat vast, maar de toepassing ervan is, zoals steeds in het aansprakelijkheidsrecht, afhankelijk van de omstandigheden. Tot die omstandigheden behoren de dominante economische (neo)liberale ideologie en de daarop gesteunde middelen in rechte die economische actoren (hun deelgenoten) voor de hoogste rechtscolleges ontwikkelden.³⁴⁴ Daarmee konden zij de rechtspraak naar hun hand zetten : daarop terugkomen om alsnog van “fouten” in de uitoefening van de rechterlijke functie te gewagen, lijkt – in de regel – een brug te ver.

Bovendien is het, in het bijzonder, de rechtspraak van supranationale rechtscolleges die hetzij het economisch (neo)liberalisme omarmde³⁴⁵, hetzij de economische, (neo)liberale ordening als een voldongen feit in hun beslissingen assimileerde.

Om de coherentie van het rechtssysteem te vrijwaren en uitgaande van de (althans), in België geldende voorrang van het supranationale recht, sloten de Belgische Hoven en Rechtbanken zich bij die (supranationale) rechtspraak aan.

In die omstandigheden, is het weinig waarschijnlijk dat aan de welwillendheid van de rechtspraak opzichts economische activiteiten, ook wanneer ze onregelend zijn, een foutief karakter over de volledige periode tussen 1945-2023 kan worden toegekend.

³⁴⁴ Met bijhorende bewijsmiddelen.

³⁴⁵ Het Hof van Justitie.

Al bij al, zal het door economische actoren (hun deelgenoten) ruim verspreide argument dat de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen het gevolg zijn van (opzettelijk, minstens foutief) overheidsstilzitten of falen, in de regel niet volstaan om tot een tot aansprakelijkheid leidend feit te besluiten en de overheid – klimaatslachtoffer daarmee in het bad van artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 te trekken.

ee) de overheid als (mede)aansprakelijke

ee.1) de inzet

113. De bijzondere verhouding tussen economische actoren (hun deelgenoten) en de overheid, die eerstgenoemden verhindert om de ontregelingen, zonder meer, aan overheidsgedrag toe te rekenen en, op die wijze, haar aanspraken tot schadeherstel als klimaatslachtoffer te neutraliseren (artikel 6.21 § 2 van het voorgestelde boek 6) of te verminderen in de mate waarin het, aan de overheid toerekenbare feit tot het ontstaan van haar schade heeft bijgedragen (artikel 6.21 §§ 1 en 4 van het voorgestelde boek 6), laat onverlet dat ook de overheid door klimaatslachtoffers tot integraal schadeherstel kan worden aangesproken.

Klimaatslachtoffers kunnen de overheid in rechte ter verantwoording roepen, dan wel haar samen met (sommige) economische actoren (hun deelgenoten) aanspreken. In laatstgenoemde hypothese beogen zij lastens alle aangesprokene een veroordeling in solidum tot (integraal) schadeherstel te bekomen (artikel 6.20 van het voorgestelde boek 6).

Uit de gezamenlijke lezing van de artikelen 6.20 en 6.22 van het voorgestelde boek 6 volgt bovendien dat de overheid, die alleen of in solidum tot schadeherstel werd veroordeeld, een verhaal tegen medeaansprakelijken heeft.

Daartoe moet zij tegen die medeaansprakelijken een afzonderlijke aansprakelijkheidsvordering instellen, wanneer de klimaatslachtoffers nalieten de medeaansprakelijken bij het geschil betrekken.³⁴⁶

³⁴⁶ Wat o.m. door een vordering tot gedwongen tussenkomst en vrijwaring kan gebeuren.

In die hypothese zullen de voorgaande randnummers³⁴⁷ de overheid van hulp kunnen zijn.

Wanneer in rechte tot een aansprakelijkheid in solidum werd besloten, heeft de persoon die het klimaatslachtoffer heeft vergoed³⁴⁸ de mogelijkheid om “regres” uit te oefenen tegen elke medeaansprakelijke in de mate waarin het feit waarop diens aansprakelijkheid berust tot het ontstaan van de schade heeft bijgedragen.³⁴⁹ Ook in dat kader kunnen de voorgaande randnummers van nut zijn.

114. Het risico van een zgn. klimaataansprakelijkheid, “getriggerd” door klimaatslachtoffers die persoonlijk door een klimaatramp werden getroffen, hangt als een zwaard van Damocles boven het hoofd van de overheid.
- Zij kan zich dan in het aansprakelijkheidsschuitje bevinden samen met de economische actoren die met hun (ontregelende) activiteiten daadwerkelijk bijdroegen en bijdragen tot de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen, ofschoon de overheid niet alsdusdanig aan die activiteiten deelneemt.

Een bijzondere situatie doet zich voor wanneer economische actoren (hun deelgenoten), die met hun activiteiten tot de ontregelingen bijdragen, zelf klimaatslachtoffer worden en herstel van hun schade vragen.

Klimaatrampen ontzien immers niemand en niets. Zowel binnen, als buiten het “rampgebied” treffen ze economische activiteiten die, als gevolg van de klimaatramp, niet meer, of althans niet langer,³⁵⁰ op dezelfde wijze kunnen worden ontplooid.

Zij beschikken daartoe, bij voorbeeld, niet meer of niet meer voldoende over de publieke infrastructuur, over eigen infrastructuur, over het vereiste personeel, over hun afzetmarkt...

Het is onwaarschijnlijk dat zij (integraal) schadeherstel zullen vorderen lastens andere economische actoren (hun deelgenoten) of van de afnemers/consumenten, ook al hebben zij met hun activiteiten en/of met de afname/consumptie van hun of andermans

³⁴⁷ Zie hiervoor nrs.108-112.

³⁴⁸ Toepassingsvoorwaarde die, *expressis verbis*, uit artikel 6.22 § 1 van het voorgestelde boek 6 blijkt.

³⁴⁹ Die (open en vage) verdeelsleutel vindt geen toepassing in de situaties gevisieerd door artikel 6.21 § 1 van het voorgestelde boek 6 tweede alinea en 6.21 §§ 2 en 3 van het voorgestelde boek 6 .

³⁵⁰ Definitief of tijdelijk.

produkten, goederen en/of diensten tot de ontregelingen bijgedragen en blijven ze dat doen.

Een procesinitiatief in die zin zou immers door geen enkele economische operator (zijn deelgenoten), afnemer of consument op prijs worden gesteld.

Al die commerciële en andere “risico’s” worden vermeden door de overheid aan te spreken.

Dat aansprakelijkheidsgeschil zal evenwel niet van een leien dakje lopen. Het klimaatslachtoffer zal, zoals hiervoor werd toegelicht, moeten verduidelijken welk tot aansprakelijkheid leidend feit hij/zij als onderneming aan de overheid verwijt³⁵¹, wat de overheid de gelegenheid geeft haar tekortkoming te betwisten en, ondergeschikt, de toestemming van het klimaatslachtoffer in te roepen.

In verder ondergeschikte orde kan zij artikel 6.21 van het voorgestelde boek 6 inroepen om aan elke aansprakelijkheid te ontsnappen (artikel 6.21 § 2 van het voorgestelde boek 6) of om een vermindering van het recht op schadeloosstelling te bekomen (artikel 6.21 §§ 1 en 4 van het voorgestelde boek 6).

ee.2. andermaal de redelijkheidstest

115. Getroffen door het verlies van een geliefde, door de aantasting van hun fysische of psychische integriteit³⁵², van hun gezondheid, van hun vermogen om door arbeid inkomen te verwerven, van andere vermogensschade, van hun zelfbeschikking (geheel of deels), van de bescherming van hun privé-leven, van hun gevoelens, van hun eigendom...³⁵³, voelen klimaatslachtoffers zich, tijdens en na de klimaatramp begrijpelijk door jan en alleman in de steek gelaten. Zij verliezen in één (soms langgerekte) klap alles of alleszins zeer veel, wat in een democratisch georganiseerde “welvaartstaat” door de getroffen en (en vele anderen³⁵⁴) als onwezenlijk en onaanvaardbaar wordt ervaren. Zij kunnen niet of nauwelijks bevatten dat de overheid, die krachtens de Grondwet en krachtens daarmee in overeenstemming gesloten en toegepaste internationale verdragen, voor de effectieve uitoefening van hun rechten

³⁵¹ Alsmede het tijdstip waarop het zich voordeed.

³⁵² Van de eigen persoon of van een geliefde.

³⁵³ Waarbij een klimaatramp meestal, in één beweging, meerdere schadesoorten aan één en hetzelfde klimaatslachtoffer berokkent.

³⁵⁴ Omdat de klimaatslachtoffers hun geliefden zijn, dan wel omdat zij zich als potentiële klimaatslachtoffers door de ontregelingen bedreigd weten en voelen.

en derhalve voor de openbare orde, rust, veiligheid, gezondheid... moet instaan, het zover liet en nog steeds laat komen.

Het gaat hun begrip van het democratische samenlevingsverband te boven dat de overheid niet in staat is (gebleken) om de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen te voorkomen, efficiënt te bestrijden en even efficiënt onder controle te krijgen door passende ingrepen, vòòr het komt tot de zich steeds meer en sneller voordoende, verwoestende klimaatrampen.³⁵⁵

Effectieve en potentiële klimaatslachtoffers voelen hun onbegrip, even begrijpelijk, overgaan in droefheid, ergernis, boosheid en – finaal – woede wanneer ze weten of vernemen dat (i) de aanstormende ontregelingen reeds in jaren 1970 in kaart waren gebracht (ii) die kennis en bevindingen wijdverspreid door economische actoren (hun deelgenoten) en overheden werden geanalyseerd en besproken³⁵⁶ en (iii) vanaf de jaren 1990 jaarlijks werden opgevolgd om de ernst van de escalerende ontregelingen te beoordelen.

De ontstellende vraag wordt derhalve waarom de economische actoren (hun deelgenoten) hun gedrag niet aan die kennis aanpasten?

En waarom de – ook democratische – overheid niet meteen kordaat heeft ingegrepen toen bleek dat de economische actoren (hun deelgenoten) bleven doen alsof ergeen vuiltje aan de lucht was of zou zijn (“business as usual”).

Ware het niet dat vele (de meeste) klimaatslachtoffers³⁵⁷ er na een klimaatramp uitgeteld en angstig bijstaan of -liggen, doordat zij afhankelijk zijn van de hulp waarmee de overheid (wie anders?) over de brug komt, dan zouden de economische actoren (en hun deelgenoten) en de overheid het sinds lang veel harder te verduren krijgen.

116. Waarom konden economische actoren (hun deelgenoten) en overheden, in het aanschijn van de aanstormende en -zwellende ontregelingen, decennialang, de kop in het zand blijven steken?

³⁵⁵ Adequaats omschreven in de verslagen van het IPCC.

³⁵⁶ Overigens zonder (gefundeerde) weerlegging ervan.

³⁵⁷ Effectieve en potentiële klimaatslachtoffers.

Die complexe vraag kan niet langer uit de weg worden gegaan. Zij staat overigens centraal wanneer de overheidsaansprakelijkheid met betrekking tot die ontregelingen in “klimaatzaken” aan bod komt.

Het antwoord op die vraag zal o.m. de fout- en de causaliteitsbeoordelingen bepalen. Het schadeherstel en de mate ervan zijn daarvan eveneens afhankelijk.

In wezen zal dat juridische antwoord voortbreien op een geheel van (concrete) morele, politieke, ecologische, sociale, economische overwegingen, die worden geabstraheerd in fout-, causaliteits- en schade(herstel) beoordelingen.

Het kan trouwens in rechte niet anders verlopen: elke rechtsregel en elke toepassing ervan is een samentrekking van gegevens en informatie, afkomstig van andere disciplines ³⁵⁸ waartussen keuzes zijn gemaakt om de inhoud, zin en draagwijdte van een rechtsregel ³⁵⁹ te worden. Die (geconcretiseerde) disciplines zijn de materiële bronnen van elke rechtsregel en van al zijn toepassingen.

Het is niet omdat een groot deel van de juristen wil (laten) geloven dat de rechtsregel op zichzelf staat en de zgn. juridische techniek wil laten prevaleren op de invloed van andere disciplines, waarvan ze beweren dat zij niets in het recht te zoeken hebben ³⁶⁰, dat zij hun wensen voor werkelijkheid kunnen nemen.

De toepassing van elke rechtsregel is en blijft een moreel, politiek, ecologisch, sociaal, economisch geladen beslissing en handeling, die in de rechtsregel besloten liggen. Daarvoor de ogen sluiten, volstaat niet ³⁶¹ om de afhankelijkheid van het recht opzichts van voornoemde disciplines weg te cijferen.

117. Wanneer het gaat over de hervorming van het aansprakelijkheidsrecht ³⁶² zou de onderliggende cocktail van interdisciplinaire gegevens zowel van de bestaande als van de beoogde nieuwe rechtsregels moeten worden beschreven, besproken en bijgewerkt waar nodig.

Het is jammer genoeg ³⁶³ een verwaarloosde opdracht. Er wordt in het herzieningsvoorstel niet onderzocht welke morele, politieke, ecologische, sociale,

³⁵⁸ De moraal, de politieke wetenschap, de ecologie, de sociologie, de economie...

³⁵⁹ En van zijn toepassing.

³⁶⁰ Een populaire bewering van juristen is, bij voorbeeld, “wij doen niet aan politiek”.

³⁶¹ Waarvan het onderwijs in de “rechtsgeleerdheid” een prioriteit maakt met alle gevolgen van dien.

³⁶² Ook uiteraard van andere takken van het privaatrecht.

³⁶³ Onder meer met betrekking tot het wetsvoorstel houdende Boek 6.

economische... bekommernissen aan de basis liggen van de bestaande regelgeving, welke resultaten daarmee in samenlevingsverband werden bereikt, of die resultaten bevredigend zijn en welke bijsturing op het vlak van de morele, politieke, ecologische, sociale, economische... bekommernissen nodig zijn om met nieuwe rechtsregels, hopelijk, betere resultaten te bekomen.

Wanneer het erop aankomt de overheidsaansprakelijkheid ³⁶⁴ in het kader van klimaatzaken of -rampen uit te klaren, is aan dat onderzoek evenwel niet te ontsnappen.

Zonder zelfs maar een begin van volledigheid na te streven, volgen hierna een aantal krachtlijnen die bij dat onderzoek van nut kunnen zijn.³⁶⁵

118. De overheid lijkt, prima facie, op de eerste rij te staan om “iets” aan de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen te doen.

Die perceptie zit diepgeworteld : wanneer zich een klimaatramp voordoet en er klimaatslachtoffers met bosjes te betreuren zijn, is zij kop-van-jut.

Het feit dat er zich klimaatrampen (kunnen) voordoen, wordt gezien als het, voor de hand liggende bewijs dat de overheid niet het nodige deed om hen te voorkomen, te bestrijden en onder controle te houden of te krijgen.

Het klinkt mogelijk overtuigend, maar de grondslag daarvan is dat (veel) minder.

Onder die gedachtengang gaat de idee schuil dat de overheid onder alle omstandigheden, in staat moet zijn en blijven om situaties te voorkomen waardoor het tot klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen kan komen. Minstens moet zij, zo luidt het, met effectieve en efficiënte maatregelen tijdig hun kwalijke gevolgen kunnen opvangen en/of minimaliseren.

Wanneer wordt geopperd dat de overheid het door onbestaand of ontoereikend klimaatbeleid foutief tot ontregelingen liet en laat komen, met klimaatrampen, - schade en -slachtoffers als gevolg, wordt haar impliciet voor de voeten gegooïd dat zij de

³⁶⁴ En die van economische actoren en van hun deelgenoten.

³⁶⁵ Bijkomende informatie zal de belangstellende lezer kunnen vinden in L. Cornelis, *Ordre public et démocratie*, afleveringen 38 tot 45, raadpleegbaar op www.lawbackontrack.org.

economische actoren (hun deelgenoten), op haar grondgebied, veel te veel én veel te lang vrij spel heeft gegeven.³⁶⁶

Het zijn immers niet de activiteiten van de overheid die de bodem, de atmosfeer, de waterlopen, de zeeën en de oceanen, de ecosystemen vervuilen of aantasten.

Zoals uit, onder meer, de IPCC-verslagen blijkt, zijn het (economische) menselijke activiteiten die daarvan de oorzaak zijn.³⁶⁷ Op de eerste rij staan derhalve de onregelende activiteiten van economische actoren, van hun deelgenoten, van de afnemers en consumenten van, door eerstgenoemden op de markt gebrachte of verhandelde, onregelende goederen, producten en/of diensten.³⁶⁸

119. Beschikt de overheid over dergelijke tussenkomstmarginen in om het even welk samenlevingsverband? Kan zij, naar eigen goedvinden, in de uitoefening en/of ontplooiing van economische activiteiten tussenkomen?

Het volstaat die vragen te stellen om er zich rekenschap van te geven dat dit alles sneller gezegd is dan gedaan gekregen.

Uit de geschiedenis is te leren³⁶⁹, dat de personen of groepen, die de politieke macht over de “polis” in handen krijgen en, vervolgens hebben, er in de regel voor zorgen dat zij ook de economische en financiële machten controleren³⁷⁰, als het moet gewelddadig. De uitoefening van die machten gebeurt steeds in hun voordeel. De “anderen” dragen daarvan de last.

Door het algemeen, enkelvoudig stemrecht wordt dat “automatisme” cijfermatig doorbroken. In geen enkel samenlevingsverband heeft de plutocratische oligarchie³⁷¹ de absolute meerderheid. Het is, per definitie, een (kleine) minderheid die erin slaagt de (grote) meerderheid zoet of onder de knoet te houden.

³⁶⁶ Overigens, meestal zonder op de rol van die economische actoren en hun deelgenoten in te gaan, alsof zij lijdzame volgers zouden zijn.

³⁶⁷ Zie het zesde Assessment Report (AR6) van het IPCC.

³⁶⁸ Onder omstandigheden kunnen ook overheidsinstellingen daarbij horen.

³⁶⁹ T. Piketty, *Capital et idéologie*, Paris, Seuil, 2019, 1198 p. ; W. Scheidel, *The great leveller. Violence and the history of inequality from the stone age to the twenty-first century*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2017, 504 p.; B. Van Bavel, *The invisible hand. How market economies have emerged and declined since AD 500*, Oxford, Oxford University Press, 2016, 330 p.

³⁷⁰ Rechtstreeks of onrechtstreeks.

³⁷¹ In welke vorm ook.

In de democratie gaat die vlieger evenwel niet langer op : het is de absolute meerderheid die de politieke macht alloceert.

Het betreft evenwel een “gebonden politieke macht” : zij moet worden uitgeoefend in overeenstemming met de bepalingen van voorranghebbende rechtsregels die in de Grondwet en in daarmee overeenstemmende internationale verdragen zijn aan te treffen.

De angst van de plutocratische oligarchie om niet enkel de politieke, maar ook de economische en financiële machten uit handen te moeten geven, wordt daardoor sterk verwaterd.

Geruisloos gaat de, onder andere en eerdere politieke regimes verworven economische/financiële macht over in de effectieve uitoefening van grondrechten, gebundeld in de zgn. “vrijheid van handelen en ondernemen”.³⁷²

Economische actoren (hun deelgenoten) slaken een zucht van opluchting : zonder dat het verleden ter discussie komt, kunnen zij hun activiteiten verder ontplooiën door zich op het recht op vrijheid, op de bescherming van het privéleven, op meningsuiting, op vereniging en op het eigendomsrecht te beroepen.

Wat eerder onder dekking van hun politieke, economische en financiële “macht” kon worden opgelegd, kan daardoor worden verdergezet onder dekking van “de vrijheid van handelen en ondernemen”, waarin hun grondrechten vervlecht zitten en die door de anderen moeten worden geëerbiedigd.

120. Aan grondrechten zit een b-mol.

Ze zijn niet absoluut; hun titularis beschikt er niet discretionair over.

Ook wanneer ze worden aangewend om economische activiteiten te ontplooiën moeten hun titularissen met die “bedreiging” rekenen. Het zorgt voor argwaan bij economische actoren (hun deelgenoten) doordat de ontplooiing van hun economische activiteiten³⁷³, onder omstandigheden, door de democratische overheid kan worden beperkt.

Het stoot hen tegen de borst; het lijkt hen een historische anomalie; wie kent hun economische bedrijvigheid immers beter dan zichzelf? Toch niet de overheid!

³⁷² Toelichting, p. 5.

³⁷³ In het mensenrechtelijke jargon “de effectieve uitoefening van hun grondrechten in het kader van economische activiteit”.

Hun uitgangspunt wordt derhalve “wat we zelf beslissen en doen, is beter dan wat de overheid beslist en doet”... voor onszelf en, bij weerkaatsing, voor de rest. De toon is daarmee gezet: ze zetten zich schrap om te verhinderen dat de overheid hen onder of voor de voeten loopt.

Een belangrijke verworvenheid is in dat kader dat noch de effectieve uitoefening van grondrechten door hun titularis, noch de begrenzing van die uitoefening door de (democratische) overheid een discretionair karakter hebben.

Zoals reeds uit de Grondwet en uit het EVRM ³⁷⁴ blijkt, vervolgens uitgewerkt door de rechtspraak van het Grondwettelijke Hof, het EHRM en het Hof van Justitie, is (werd) de beperking door de overheid van de effectieve uitoefening van grondrechten door hun titularis aan (voorranghebbende) voorwaarden onderworpen, waarop justitieel toezicht bestaat. In die rechtspraak wordt daarom (verkeerdelijk ³⁷⁵) aangenomen dat de beperkingen restrictief zijn op te vatten en uit te leggen.

Voor (sterke) economische actoren (hun deelgenoten) is het verband snel gelegd. Die voorwaarden en het gerechtelijk toezicht openen het perspectief van een (in de tijd en naar voorwerp) onbeperkt strijdtoneel.

Elke beperking van hun vrijheid van handelen en ondernemen kan het voorwerp van betwisting worden, waarbij ze, afgezien van de kosten ³⁷⁶, weinig te verliezen ³⁷⁷ en veel te winnen hebben.

121. De, door nationale en supranationale rechtscolleges in hun rechtspraak gebruikte terminologie, methodiek en de ermee nagestreefde objectieven ³⁷⁸ zijn niet steeds dezelfde. ³⁷⁹

³⁷⁴ In een later stadium, eveneens uit het Unie-Handvest.

³⁷⁵ Wanneer er een uitzondering (beperking) op de regel (effectieve uitoefening van een grondrecht) bestaat, houdt zulks in dat de, aan de uitzondering ten grondslag liggende waarde hoger wordt ingeschat dan de waarde die de grondslag van de regel is. De zgn. restrictieve interpretatie van de uitzondering doet afbreuk aan de, door de regulerende overheid gewenste waarde-verhouding.

³⁷⁶ Die bovendien in de regel worden gec recupereerd of doorgerekend (fiscaal aftrekbare bedrijfsuitgave, deel van de kostprijs; verhoging van de winstmarge...).

³⁷⁷ Vermits de afwezigheid van betwisting impliceert dat de beperking moet worden ondergaan.

³⁷⁸ En derhalve “resultaten”.

³⁷⁹ Die verschillen doen de wenkbrauwen fronsen : die rechtscolleges beroepen zich allen op de democratische Rechtsstaat. De democratische beginselen, finaliteit en werkingsregel, die tot uitdrukking komen in de terminologie, de methodiek en de nagestreefde objectieven, kunnen vanzelfsprekend geen wisselende invulling krijgen in functie van het rechtscollege dat met de controle op hun toepassing is belast.

Uit hun beslissingen volgt wel dat de, door de overheid aan de effectieve uitoefening van grondrechten opgelegde beperking, redelijk moet zijn
Onredelijke beperkingen worden dus gesanctioneerd.

Onder voorbehoud van de wisselende terminologie, methodiek, objectieven, klemtonen... blijkt de redelijkheid van een beperking afhankelijk te zijn van een viertal elementen

Twee blijken een inhoudelijk karakter te hebben; de twee overige zijn eerder formeel, maar zijn daarom niet minder belangrijk.

Inhoudelijk moet de beperking (een gebod of een verbod) noodzakelijk zijn in een democratische samenleving en, in dergelijke samenleving, beantwoorden aan de, onder omstandigheden dwingende maatschappelijke behoefte.

Formeel moet zij ³⁸⁰ van de wetgever uitgaan en dienend, alsmede proportioneel zijn om het, met de beperking nagestreefde wettige doel te bereiken.

Dan pas begint het echte werk : de bepaling van de inhoud, de zin en de draagwijdte die aan die vier elementen toekomt, waardoor de concrete redelijkheidsbeoordeling gestalte krijgt.

122. De toepassing van de twee inhoudelijke criteria houdt in dat de beoordeler weet (en bekend maakt) wat in een democratische samenleving noodzakelijk is en hoe de dwingende maatschappelijke behoefte van alle andere maatschappelijke behoeften is te onderscheiden.

Zonder onaangename twijfel over die kennis te willen zaaien, gebiedt de eerlijkheid vast te stellen dat de beoordelers en de commentatoren zich, meestal, erg gierig tonen wanneer het erop aankomt zich daarover uit te laten. Het gebeurt frekwent dat met weinig zeggende affirmaties wordt gewerkt; wat de democratie geen goed doet.

Zoals elk ander politiek regime, berust de democratie op eigen, specifieke beginselen, op een eigen, specifieke finaliteit en op eigen, specifieke werkingsregels.

Het is uiteraard geen schande, maar integendeel onontbeerlijk dat aan die, voor de democratie specifieke beginselen, finaliteit en werkingsregels een preciese en toegankelijke inhoud, zin en draagwijdte wordt gegeven.

³⁸⁰ Rechtstreeks of onrechtstreeks.

Daarvoor staan beoordelers en commentatoren, in meerderheid, niet te springen, overigens zonder hun merkwaardige terughoudendheid te verklaren of te verantwoorden.

Mijn boek “Ordre public et démocratie” is daaraan grotendeels gewijd ³⁸¹ : dat onderzoek leverde alvast op dat er geen grote geheimen onder de democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels schuilgaan. Zij blijken en volgen, haast kinderlijk eenvoudig, uit de voorranghebbende rechtsregels die de Grondwet, het EVRM en de Unie-verdragen zijn. Hun toepassing botste en botst blijkbaar op “hindernissen”, die aandacht verdienen.

123. Dat de grondrechten tot de democratische beginselen behoren, zal door weinigen worden betwist. ³⁸²

Dat hun effectieve uitoefening in een democratische samenleving noodzakelijk is om elke titularis van de door haar/hem nagestreefde beste levensomstandigheden te laten genieten, zal door weinig (echte) democraten in twijfel worden getrokken.

Dat gebruik heeft niet zelden ³⁸³ onaangename gevolgen voor de effectieve uitoefening door andere titularissen van hun grondrechten.

Om daaromtrent uitzichtloze en aanslepende conflicten te vermijden moeten de – effectieve – uitoefeningen van grondrechten door hun titularissen op elkaar worden afgestemd. Alleen de (democratisch georganiseerde) overheid is in staat over dat gewoel uit te stijgen. Haar tussenkomsten, door middel van geboden of verboden, behoren overigens tot het wezen zelf van de grondrechten. Zonder begrenzend en afgedwongen tussenkomsten van de overheid, worden de grondrechten, in een minimum van tijd, herdoopt tot de rechten van de sterksten, waarbij de anderen zich hebben neer te leggen, ook wanneer zulks ten koste gaat van hun grondrechten.

Voor het bestaan en voortbestaan van grondrechten zijn begrenzend overheidstussenkomsten even onontbeerlijk als de mogelijkheden die zij aan hun titularissen, binnen het kader van die begrenzings, bieden.

³⁸¹ Raadpleegbaar op www.lawbackontrack.org; zie in het bijzonder de afleveringen 4 tot 13/45.

³⁸² Andere democratische beginselen zijn de scheiding der machten, de scheiding tussen Staat en Kerk, het algemeen, enkelvoudig en verplicht stemrecht, het verkiesbaarheidsrecht, nieuwe verkiezingen op regelmatige tijdstippen als gevolg van de beperkte duur van politieke mandaten..

³⁸³ Om niet te schrijven “in de regel”.

Hoe substantieel belangrijk grondrechten, in het bijzonder voor elke titularis, in een (werkelijke) democratie ook zijn, het zijn per slotsom weinig meer dan technische hulpmiddelen om het samenlevingsverband zodanig te organiseren ³⁸⁴ dat alle samenlevingsleden ³⁸⁵ van collectief nagestreefde en verwezenlijkte (essentiële) waarden kunnen genieten. Het gaat daarbij over elkeens effectieve veiligheid, gezondheid, onderwijs en zelfbeschikking. ³⁸⁶
Die waarden of aspecten ervan zijn overigens het voorwerp van de grondrechten, die er afgeleiden van zijn.

De “verzameling” grondrechten die door de overheid tegelijk worden verwezenlijkt en begrensd, moeten elke titularis in staat stellen om door hun uitoefening van de best mogelijke levensomstandigheden te genieten. ³⁸⁷

Dat is namelijk het ultieme objectief van de toekenning en van de effectieve uitoefening van grondrechten; daaraan dankt de democratie haar ontstaan en bestaan.

“Genieten van de best mogelijke levensomstandigheden” houdt in dat die levensomstandigheden vergelijkbaar moeten zijn en blijven met de best mogelijke levensomstandigheden waarvan andere titularissen genieten.

Wanneer die vergelijkbaarheid van de levensomstandigheden niet langer opgaat of wordt nagestreefd ³⁸⁸, verwelken de grondrechten en de democratie. Het worden theoretische in de plaats van effectief uitoefenbare en uitgeoefende begrippen.

124. De beperking van de uitoefening van grondrechten, voorbehouden aan de, daartoe bevoegde overheid, werkt niet enkel door op de onderliggende waarden van het beperkte grondrecht ³⁸⁹, maar is, zonder meer, de motor van de openbare (orde(ning)) in het democratische samenlevingsverband.

³⁸⁴ Dankzij de begrenzende overheidstussenkomsten en, vervolgens, hun effectieve uitoefening door de titularissen, binnen het kader van de begrenzingen.

³⁸⁵ Namelijk elke persoon die aan het democratische gezag onderworpen is.

³⁸⁶ Ook vrijheid of vrijheidsbeleving genoemd.

³⁸⁷ In lijn met het gelijkheidsbeginsel en het verbod van discriminatie.

³⁸⁸ De onvergelijkbaarheid van levensomstandigheden kan aan vele oorzaken (tegelijk) toerekenbaar zijn. Een beoordelingsmarge bestaat, maar het komt aan de overheid toe om er, met realiserende en beperkende tussenkomsten, voor te zorgen dat de vergelijkbaarheid wordt gehandhaafd.

³⁸⁹ Met implicaties zowel voor de titularis van het grondrecht, als voor de anderen die het (weliswaar begrensd) grondrecht en zijn uitoefening moeten ondergaan.

Om zulks in goede banen te leiden moet de tussenkomst niet alleen noodzakelijk zijn in een democratische samenleving³⁹⁰, maar ook beantwoorden aan de, in de concrete omstandigheden, dwingende maatschappelijke behoefte.

Impliciet wordt met laatstgenoemde vereiste verwezen naar een waarden-afweging. Aan de ene kant, de onderliggende waarde(n) die de titularis met een welbepaalde uitoefening van een welbepaald grondrecht wil dienen en, aan de andere kant, de onderliggende waarde(n) die de bevoegde overheid met een gebod of verbod in bescherming wil nemen.³⁹¹

Laatstgenoemde waarden (en hun bescherming) moeten door de beoordeler(s) van de overheidstussenkomst als “beantwoordend aan de dwingende maatschappelijk behoefte” worden aangewezen. Die kwalificatie verwoordt dat de waarden die door de uitoefening van het (alsdan begrensde) grondrecht worden gediend, niet tegen de waarden opwegen die door de begrenzing worden gediend althans niet in de zich voordoende omstandigheden.

De waarden-afweging heeft met andere woorden een relatief karakter, wat evenwel geen afbreuk doet aan de verstrekkende gevolgen van het, al dan niet bestaan van een begrenzende overheidstussenkomst, zowel voor de titularissen van het begrensde recht, als voor de anderen.³⁹²

Het samenlevingsverband wordt erdoor georganiseerd in al zijn aspecten; puzzelstukje na puzzelstukje wordt bepaald wat kan en wat niet kan, wordt de grens tussen geoorloofd en ongeoorloofd, tussen wettig en onwettig en tussen rechtmatig en onrechtmatig gedrag getrokken.

125. De materiële vereisten, waaraan de begrenzende overheidstussenkomst moet voldoen, zijn, zoals vermeld, door (twee) formele vereisten vergezeld. Zij verwijzen naar (elementaire) democratische werkingsregels.³⁹³

³⁹⁰ Onder verstaan : noodzakelijk zijn voor de vrijwaring van de democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels niet enkel op korte maar ook op lange termijn.

³⁹¹ En derhalve prioritair acht.

³⁹² Ook de draagwijdte (eng of ruim opgevat) van de begrenzende overheidstussenkomst heeft die verstrekkende gevolgen.

³⁹³ Die werkingsregels blijken, minstens impliciet, uit de Grondwet, het EVRM en de Unie-verdragen. Ze zijn zeer talrijk en geenszins beperkt tot de twee formele vereisten, die een onderdeel van de redelijkheidstoets zijn.

De opgelegde beperking (gebod/verbod) moet vooreerst uitgaan van de bevoegde, wetgevende overheid.

Het opgelegde gebod of verbod moet voor de samenlevingsleden, bovendien zowel voldoende toegankelijk, als voldoende precies zijn.

De democratie zou er niet slecht bij varen indien de tussenkomen overheid die vereisten ernstiger zou nemen. Wanneer de toegankelijkheid en nauwkeurigheid van (begrenzende) geboden of verboden op het niveau van (vaak gespecialiseerde) juristen worden afgestemd, blijft van die (formele) vereiste weinig of niets over.

De beperkende wet ³⁹⁴ moet ten slotte dienend en proportioneel zijn om het, met de beperking door de wetgever nagestreefde wettige doel te bereiken.

Die vereiste sluit aan op de twee materiële redelijkheidsvereisten. Het nagestreefde doel is immers wettig wanneer het noodzakelijk is in een democratische samenleving en, in de gegeven omstandigheden, aan de dwingende maatschappelijk behoefte beantwoordt.

Het dienend en proportioneel karakter van de beperkende wet garandeert dat haar toepassingen het wettige doel bereiken en dat ook daadwerkelijk doen.

Dienend is de beperking wanneer zij ertoe bijdraagt dat het door de wet- of regelgever nagestreefde wettige doel wordt bereikt.

Wordt zulks niet aannemelijk gemaakt, dan wordt de beperking onredelijk genoemd.

Het gebod of verbod mag tevens niet verder gaan dan nodig is om het wettige doel te verwezenlijken. Wanneer het nagestreefde wettige doel derhalve met een minder ingrijpende beperking kan worden bereikt, zal zij als disproportioneel en onredelijk van de hand worden gewezen.

Zowel het dienend, als het proportioneel karakter van een beperking moet in functie van de zich voordoende omstandigheden worden beoordeeld : die omstandigheden en het, door de wet- of regelgever nagestreefde wettige doel zijn bepalend. Daarom heeft deze (vierde) redelijkheidsvereiste een formeel karakter : zij verifieert de eerbiediging van de twee materiële redelijkheidsvereisten.

³⁹⁴ Of rechtsregel, geënt op de wet, geïnterpreteerd in overeenstemming met de wil van de wetgever.

Dat (democratische) kader komt zelf in het gedrang naarmate de beoordelende rechtscolleges zich geroepen voelen om te bepalen wat, in de gegeven omstandigheden, dienend en/of proportioneel is, zonder (veel) aandacht voor het door de wetgever nagestreefde wettige doel. Daardoor dreigt de democratie in een juristocratie te verwateren, alle “goede” bedoelingen ten spijt.

ee.3. “klimaatzaken” : dobbelen met grondrechten en “redelijke” begrenzings van hun uitoefening.

126. Met voorgaande opfrissing, kan de vraag worden aangepakt of overheden een fout begingen/begaan door niet, ondoelmatig, ontoereikend en/of laattijdig in te grijpen in de zich ontwikkelende klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen, toe te rekenen aan ontregelende economische activiteiten die plaatsvinden op hun grondgebied en/of aan de afname of consumptie van, op hun grondgebied, verhandelde ontregelende goederen, producten en/of diensten.

Was het, met andere woorden, over de volledige periode tussen 1945 en 2023, in een democratische samenleving noodzakelijk en beantwoordend aan de dwingende maatschappelijke behoefte dat de wetgever met voldoende toegankelijke en preciese geboden resp. verboden ontregelende economische activiteiten, goederen, producten en/of diensten uit het handels- en rechtsverkeer filterde, met daarop afgestemde dienende en proportionele maatregelen?

Was het, met andere woorden, “onredelijk” en derhalve foutief zulks niet, ondoelmatig, onvoldoende en/of laattijdig te doen?

Aangedreven door het kapitalisme³⁹⁵, dat zich van het economische neoliberalisme³⁹⁶ bediende, slaagden economische actoren, hun deelgenoten, protagonisten en

³⁹⁵ Het kapitalisme verwijst in essentie naar de private eigendom (controle) van de productiemiddelen, onder de bescherming van een onbegrensd of nauwelijks begrensd eigendomsrecht.

³⁹⁶ Wie daarover meer informatie wenst, kan terecht bij “Rethinking capitalism, Revue européenne du droit (RED), 2022, nummer 4, 185 blz (raadpleegbaar in open access op internet, zowel in het Frans, als in het Engels); zie ook mijn bespreking van RED 04 op www.lawbackontrack.org onder de titel “A la recherche d’un modèle économique et d’un système juridique respectueux de la planète et de ses habitants.

supportes erin een (blind) geloof in de weldaden van immer toenemende economische groei ³⁹⁷ met zgn. “trickle down“ effect ³⁹⁸ ingang te doen vinden.

Dat “geloof“ heeft voor privatiseringen en dereguleringen gezorgd, waaraan – ook democratische – overheden welgezind en overtuigd meewerkten. De rechtspraak met economische weerslag van het Grondwettelijk Hof, van het EHRM en van het Hof van Justitie is daarvan de weerspiegeling. Gedurende de laatste vijf decennia werd er voornamelijk voor gezorgd dat het dominante economische (neoliberale) model ³⁹⁹ zo weinig mogelijk voor de voeten werd gelopen. Het bracht die hoge rechtscolleges ertoe de economische vrijheden als regel aan te merken en hun, door de wetgevers opgelegde beperkingen als uitzonderingen, die restrictief zijn uit te leggen.

127. Gelet op die context en omstandigheden, ligt het niet zonder meer voor de hand dat een (normaal) voorzichtige en redelijke overheid in de periode vanaf 1970 doortastend tegen de ontregelende economische activiteiten en hun (ontregelende) op de markt gebrachte of verhandelde goederen, producten en diensten zou zijn opgetreden om de ontregelingen de baas te kunnen.

Dergelijke ingrepen zouden niet enkel op hevig verzet van de economische actoren hun deelgenoten, afnemers en consumenten zijn gestoten, maar de procedures in rechte waartoe zij zouden hebben geleid, zouden, met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid, de overheden in het zand hebben doen bijten, ook voor de hoogste rechtscolleges.

Het zou evenwel even verkeerd zijn te denken dat de overheid ongestoord, op beide oren kan slapen.

Nieuwe, ter kennis gebrachte omstandigheden veranderden het “speelveld“ zowel van de economische actoren (hun deelgenoten), als van de overheden.

³⁹⁷ Uitgedrukt als een percentage van het BNP van het voorgaande jaar, wat neerkomt op een jaarlijkse “kapitalisatie“. In die “berekening“ zijn talrijke, belangrijke negatieve externaliteiten (de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen; de toenemende patrimoniale ongelijkheden, de politieke instabiliteit, de migraties...) blinde vlekken : een verborgen gehouden ecologisch en sociaal passief!

³⁹⁸ Het opgewekt vertrouwen dat de inkomens- en vermogensaccumulaties en -concentraties waartoe het economische model bij het hoogste inkomsten- en vermogensdeciaal (“tiende“) leidt alle andere tienden ten goede komt. Ook dat sprookje werd sinds lang doorprikt : toenemende inkomens- en vermogenskloven met onvergelykbare levensomstandigheden als gevolg, hier en elders, zijn bittere werkelijkheid geworden.

³⁹⁹ En het rechtssysteem dat daarvan de juridische vertaling is.

Rond 2009 kwam een grote meerderheid kwamen klimatologen⁴⁰⁰ tot de bevinding dat de planeet “aarde” uit een complex systeem van ecosystemen bestaat, die tegen meer dan een stootje bestand, maar tegelijk beantwoorden aan het gezegde dat de kruik maar zolang te water gaat tot ze breekt.

Hun elasticiteit is (bijzonder) goed, maar niet onbeperkt. Er bestaan breek- of kantelpunten (“tipping points”), die per ecosysteem of ecosysteemelement verschillen. Wanneer het breekpunt zich voordoet⁴⁰¹ doen er zich in het ecosysteem onvoorspelbare en onvoorspelde veranderingen voor, zonder weg terug naar de toestand ex ante.

Klimatologen onderscheiden negen verschillende “tipping points”⁴⁰², waarvan er zes werden overschreden.

Gelet op die sinds 2009 wijdverspreide en door overheden, economische actoren en hun deelgenoten opgevolgde kennis, is er, zonder overdrijving, van een klimaat-, biodiversiteits- en ecologische noodtoestand te spreken.

Vermits de economische actoren (hun deelgenoten) zich, afgezien van mooie woorden en gratis voornemens, weinig of niets van de “tipping points” aantrekken⁴⁰³, zoals elkeen met inbegrip van de overheden – hier en elders – kan/kunnen vaststellen, kan er slechts “schof” in de zaak komen wanneer overheden uiteindelijk toch het voortouw nemen, wat in een noodtoestand niet louter een optie maar een constitutionele verplichting is.

Een noodtoestand verwijst namelijk naar een situatie die de betrokkenen niet (langer) onder controle hebben en/of krijgen.

In een (ook ecologische) noodtoestand wankelt de bestaande openbare orde : van het optreden (efficiënt en effectief) door de overheid is afhankelijk of zij in staat is de bestaande openbare orde te herstellen en/of te behouden.

Scherper gezegd, in een noodtoestand de overheidstussenkomst wat er, in het aanschijn van klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen van de grondrechten van potentiële en effectieve klimaatslachtoffers overblijft. Vermits elk

⁴⁰⁰ Onder meer in het kader van de werkzaamheden van het IPCC.

⁴⁰¹ Als gevolg van de ontregeling.

⁴⁰² O.m. J. Hickel, Less is more. How degrowth will save the world, Londen, Windmill, 2020, 122-125; zie ook T. Parrique, Ralentir ou périr. L'économie de la décroissance, Paris, Seuil, 2022, 195-201 en 222-226.

⁴⁰³ De uitgestoten broeikasgassen blijven in volume toenemen; de groei van het BNP (zonder “decoupling”) blijft het objectief waarvoor alles, zoniet zeer, zeer veel moet wijken.

menselijk wezen⁴⁰⁴ potentieel tot laatstgenoemde categorie behoort, kan de inzet niet groter zijn. Zelfs militaire conflicten doen daarvoor onder.

128. Om verdere ontsporing van de noodtoestand te voorkomen en een kans op herstel te hebben, moeten, ook democratische, overheden de oorzaken van de ontregelingen aanpakken en zich niet tot de symptomen beperken.

Zoals gezegd, betreft het geen optie, maar een constitutionele verplichting in politieke regimes die op (ieders) grondrechten en hun effectieve uitoefening berusten.

Per “tipping point”, moet de overheid met daarop afgestemde efficiënte en effectieve gebods- en verbodsbepalingen voor de pinnen komen.⁴⁰⁵

Het objectief moet zijn de overschrijding van breekpunten te voorkomen, dan wel, wanneer ze zich reeds voordeed, om de ernst ervan zoveel mogelijk te beperken door ecosystemen de mogelijkheid te geven zich, in de mate van het mogelijke te stabiliseren en/of te herstellen.

Er kan niet langer rond de pot worden gedraaid : om die doelstellingen te bereiken moet het mes worden gezet in productieketens en -processen die tot de ontregelingen bijdragen alsmede in het vermarkten, het verhandelen, de afname en de consumptie van (ontregelende) goederen, producten en diensten.

Het zou het kader van deze bijdrage te buiten gaan om daarvan zelfs maar de contouren en de daartoe vereiste middelen te schetsen.⁴⁰⁶

Door (effectieve en efficiënte) gebods- en verbodsbepalingen, die aan de redelijkheidstest beantwoorden⁴⁰⁷, moet de overheid gedragswijzigingen van economische actoren, van hun deelgenoten, protagonisten en supporters, van hun afnemers en consumenten afdwingen.

Die ingrepen zullen voor (veel) onrust en onvrede zorgen, vermits afstand moet worden gedaan van vele slechte, want tot de ontregelingen bijdragende gewoonten, waarvan velen zich overigens geen rekenschap (willen) geven.

⁴⁰⁴ Wat ook voor elke levensvorm geldt.

⁴⁰⁵ Op vrijwillige (efficiënte en effectieve) bijsturing of autoregulering door economische actoren en hun deelgenoten moet niet worden gerekend.

⁴⁰⁶ J. Attali en T. Parrique hebben de verdienste geen blad voor de mond te nemen, hoewel de reflectie daarover meestal met een ruime bocht uit de weg wordt gegaan.

Zie derhalve J. Attali, Une économie en guerre au service d'une économie de la vie, in “Repenser le capitalisme” (onder de wetenschappelijke leiding van K. Pistor en G. Canivet, gepubliceerd in de Revue européenne du Droit. (RED), vierde themanummer ; T. Parrique, Ralentir ou périr. L'économie de la décroissance, Paris, Seuil, 2022, 310 p.

⁴⁰⁷ Zie hiervoor nrs. 115-125.

Zolang de Grondwet, het EVRM en de Unie-verdragen zijn wat ze zijn, hebben noch de overheden, noch hun onderdanen, waarop die voorranghebbene rechtsregels toepasselijk zijn, de keuze. Ze moeten er zich naar plooiën, ook al vergaten ze dat decennialang te doen. Nood breekt niet de voorranghebbende wetten, wel de daarmee strijdige “gewoonten”.

129. Geconfronteerd met een klimatologische, biodiversiteits- en ecologische noodtoestand als gevolg van de overschrijding, dan wel van de ernstige bedreiging van de (negen) “tipping points”, is de kat uit de boom kijken of wat “masseren” in de marge geen optie.

De afwezigheid van efficiënte en effectieve ingrepen met gebods- en verbodsbepalingen, die als doel én resultaat hebben dat de bijdrage aan de ontregelingen van de productie, de verhandeling, de afname en de consumptie, hier te lande, van (eveneens ontregelende) goederen, producten en diensten zodanig afneemt dat, bij veralgemeende en herhaalde toepassing, hier en elders, de ⁴⁰⁸ klimaat-, biodiversiteits- en ecologische doelstellingen ⁴⁰⁹, op zowel korte als lange termijn, worden behaald, wijst in die omstandigheden op een fout in de zin van, onder meer, artikel 6.7 van het voorgestelde Boek 6.

Die afwezigheid draagt tot de dramatische ontregelingen bij : door na te laten het gedrag van (tot de ontregelingen bijdragende) economische actoren, hun deelgenoten, protagonisten en supporters, hun afnemers en hun consumenten tot klimaatneutraliteit en -herstelling bij te sturen, wordt de overheid medeaansprakelijk.

Voor de volledigheid is te benadrukken dat het voor de overheid niet volstaat om de voorspelbare, schadelijke gevolgen van de verdere bijdrage aan de ontregelingen vanwege economische actoren, hun deelgenoten, hun afnemers en hun consumenten te minimaliseren ⁴¹⁰ of op te vangen.⁴¹¹ Het volstaat evenmin dat zij aan de personen

⁴⁰⁸ In functie van de (onvoorspelbare) omstandigheden bij te stellen doelstellingen.

⁴⁰⁹ Waarvan de bepaling aan klimatologen met een wereldwijd inzicht in de zich voordoende klimatologische, biodiversiteits- en ecologische ontwikkelingen. Het IPCC/IPBES lijkt daartoe over het meest geschikte kader te beschikken wanneer het gaat over de vaststelling van de klimaat-, biodiversiteits- en ecologische toestand van de planeet.

⁴¹⁰ Door, via gebods- of verbodsbepalingen, voorzorgsmaatregelen aan potentiële klimaatslachtoffers op te leggen ten einde de gevolgen van klimaatschade (die zelf buiten schot blijft) te beperken af te voorkomen.

⁴¹¹ Door een overheidsorganisatie en/of -financiering afgestemd op het opvangen van effectieve klimaatslachtoffers.

die zich onder haar gezag staan, leert hoe zij “het best” met klimaat-, biodiversiteits- en ecologische ontregelingen (moeten) omgaan (zgn. “adaptation”).

Een normaal voorzichtige en redelijke overheid blijft niet bij de pakken zitten wanneer zij vaststelt, overigens in een ecologische noodtoestand, dat sommigen ⁴¹² opzettelijk schade aan anderen ⁴¹³ berokkenen.

In dergelijke omstandigheden beperkt een normaal voorzichtige en redelijke overheid er zich niet toe de (klimaat)slachtoffers aan te leren hoe ze moeten leven met de hen, opzettelijk berokkende schade.

Dat komt neer op dweilen terwijl de (overheids) kraan wijd blijft openstaan. Met dat gedrag wordt de ecologische noodtoestand niet aangepakt, maar integendeel geduld en, finaal, aangemoedigd. Het is een tweede overheidsfout die de eerste extra in de verf zet.

130. Een derde overheidsfout dient zich aan wanneer tot (klimaat) aansprakelijkheid wordt besloten, maar de overheid nalaat gebruik te maken van de aansprakelijkheidsregels in solidum (artikel 6.20 van het voorgestelde boek 6) en van het regres onder medeaansprakelijken (artikel 6.22 van het voorgestelde boek 6).

Die onthouding is foutief en schadeberokkenend omdat zij aan de economische actoren, hun deelgenoten, protagonisten en supporters, hun afnemers en consumenten het onmiskenbare signaal geeft dat zij met hun bijdragen aan de ontregelingen ⁴¹⁴ kunnen doorgaan.

Zij bevestigt en versterkt de fout die de overheid begaat doordat zij, geconfronteerd met een ecologische noodtoestand, vertikt met gebods- en verbodsbepalingen efficiënt en effectief in te grijpen in de ontregelende economische activiteiten en/of in de vermarkting, resp. verhandeling van ontregelende goederen, producten en diensten.

Die tekortkoming weegt des te zwaarder wanneer de mede-aansprakelijkheid van economische actoren (hun deelgenoten) het gevolg is van een opzettelijke fout, begaan om met kennis van zaken schade aan (bepaalbare) derden te berokkenen (artikel 6.22 § 3 van het voorgestelde boek 6).

⁴¹² Ook al betreft het economisch/financieel machtigen.

⁴¹³ Potentiële en effectieve klimaatslachtoffers.

⁴¹⁴ Dat wil zeggen hun ontregelende productieketens en -processen, dan wel hun (ontregelende) afname en consumptie van (ontregelend) producten, goederen en diensten.

Het behoort tot de constitutionele taken van de overheid om de definitieve schadelast en derhalve de aantasting van andermans grondrechten te (laten) leggen bij de personen die de schade ⁴¹⁵ opzettelijk berokkenen. Wanneer zij in dergelijke situatie ⁴¹⁶ niet thuis geeft, offert zij de effectieve uitoefening door slachtoffers van hun, opzettelijk aangetaste, grondrechten op aan de uitoefening van grondrechten door personen die met kennis van zaken en derhalve opzettelijk, schade aan anderen veroorzaken, wat frontaal botst met de democratische beginselen, finaliteit en werkingsregels.

131. Overheden, zeker wanneer zij zich democratisch noemen of moeten zijn, kunnen, gelet op de, hen bekende ecologische noodtoestand, niet blijven voorhouden en/of dulden, zoals niettemin decennialang is gebeurd, dat de -vaak – korte termijnvoordelen die economische actoren, hun deelgenoten, protagonisten en supporters, hun afnemers en consumenten met de (effectieve) uitoefening van hun grondrechten nastreven, op alles en iedereen voorrang heeft, resp. moet krijgen.

Hun zgn. voorranghebbend karakter wordt zonder meer verpulverd door de klimatologische, biodiversiteits- en ecologische noodtoestand(en) waartoe hun economische activiteiten hebben bijgedragen en blijven bijdragen. Hun daartoe uitgeoefende grondrechten kunnen geenszins aanspraak maken op de trofee van “de dwingende maatschappelijke behoefte, die in een democratische samenleving noodzakelijk is”.

Zonder geldig excuus, bewijzen die ontregelingen en noodtoestanden integendeel dat dit paradigma, heilloos door het ijs is gezakt.

Het moet tot de (democratische) overheid en de volledige samenleving doordringen dat het zgn. “business as usual” het op ieders veiligheid, gezondheid, onderwijs en zelfbeschikking heeft gemunt. Mogelijk zullen welstellenden het met dank aan hun inkomen en vermogen wat langer kunnen rekken, maar ook zij zijn gedoemd om binnen afzienbare tijd de groep van klimaatslachtoffers te verwoegen.

⁴¹⁵ Die steeds neerkomt op of het gevolg is van de aantasting van de effectieve uitoefening door het slachtoffer van één of meerdere grondrechten.

⁴¹⁶ Duidelijk herkenbaar wanneer economische activiteiten klimaat-, biodiversiteits- en ecologische schade veroorzaken en de economische actoren (hun deelgenoten) daarvan – zoals het geval is – op de hoogte zijn of moeten zijn.

Als de overheid daaraan iets wil veranderen en zij haar verantwoordelijkheid ernstig neemt, moet zij de hand aan de ploeg slaan. Via het rechtssysteem, met inbegrip van het aansprakelijkheidsrecht, moet zij dringend en voorranghebbend timmeren aan een klimaatneutraal en -herstellend economisch model, ter vervanging van het oubollige economisch (neo)liberalisme dat de levende wezens op deze planeet op de rand van de afgrond heeft gebracht.